

AANAAR KIELDÂ

ARÂŠODDÂDEM VUÁVÂM 1.12.2019

Nommâ:
Kieldâ:
Tuhhiitempeivimeeri:

Aanaar kieldâ arâšoddâdemvuávâm
Aanaar
13.11.2019 §79 já 80

Vuossâmuš lahâasâtlâš vâldikodâlâid vuáđđusâid vuáđuduvvee Aanaar kieldâ suomâkielâlii já sâmikielâlii arâšoddâdem vuávám valdui anon 1.8.2017, já peividui 1.11.2017 ráájist. Máttááttâshaldáttâs toovâi miärádâs 19.12.2018 uddâ arâšoddâdemvuávám vuáđđusijn (Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2018:3a), mon mielđ peividii páihálijđ arâšoddâdemvuávámijđ 1.8.2019. Aanaar kieldâ suomâkielâlii já sâmikielâlii arâšoddâdem vuáváameh láá peividum finnejum macáttâsâi vuáđuld já rahtum ohtân äššikirjen: Aanaar kieldâ arâšoddâdemvuávám 1.12.2019 ráájist mon čuovviittâslâvdikodde lii tuhhiittâm čuákkimistis 13.11.2019 § 79-80.

Arâšoddâdemvuávám ráhtim stivree arâšoddâdemlaahâ, mast asáttuvvoo párnáá vuoigâdvuodâst arâšoddâdmân sehe arâšoddâdem uulmijn. Arâšoddâdem vâldikodâlii stivrim ulmen lii ráhtiđ oovtviärdâsijđ hinnâid arâšoddâdmân uásálistee párnâi olesvâldâlii šoddâmân, ovdânâmân já oppâmân.

Ovdâmáttááttâs, mon aasât vuáđumáttááttâslaahâ, lii uási arâšoddâdem. Máttááttâshal-
dâttâs miärádâssân adelum Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđđuseh stivrejeh
ovdâmáttááttâs.

Aanaar kieldâ peivikiäju, peerâpeivitišo já kielâpiervâlij várás lii rahtum arâšoddâdemvuávám (Vasu), mon čuovviittâslâvdikodde tuhhiť sehe suomâkielâlii já sâmikielâlii arâšoddâdem várás. Pedagogisiih tooimah kirjejuvvojah toimâiivij mielđ arâšoddâdemohťâduv jieijâs juávkkuvâsun, mii tahhoo oovtâšpargoost párnâi huolâttei-
jeiguin.

Arâšoddâdemvuávám ráhtim algáttui Aanaar kieldâst pargei tievâsmitemškovliittâsâiguin ei. arâšoddâdemlaavâ nubástusâst, ton vaikuttâsâin já uđâsmuvvee arâšoddâdemvuávámijn sehe kuáskulâšvuodâ, siärvuslâšvuodâ já sierâ oovdedmist arâšoddâdmist. Ive 2017 anonvaldum Aanaar kieldâ arâšoddâdemvuávám ráhtimân uás-
álistij hoovdâi joođeetdijn oles arâšoddâdempargoviehâ. Huolâtteiei já párnâi máhđulâšvuotâ uásálistiđ Aanaar kieldâ Vasu ráhtimân lii valdum huámmášumân kulâmáin párnâid sehe orniimáin sierâ ohtâduvâin vaanhimijehidijđ já tilâlâšvuodâid. Pár-
nâi huolâtteiein lâi máhđulâšvuotâ kommentistiđ Vasu ovdil ko tot tuhhiittui, mast tiedetti
huolâtteieid muuneeld ei. Aanaar kieldâ arâšoddâdem www-siijdoin. Vasu kom-
mentistemáhđulâšvuotâ adeli meid ovdâmáttááttâs, vuáđumáttááttâs sehe sosiaal- já
tiervâšvuodâtoimâ äššitobdeid já oovtâšpargokuoimijđ. Maangâsuárgág oovtâšpargo
vuávámist já oovdedmist tohui oovtâšpargo Vasu stivrimjuávhoi, arâšoddâdem
sierânâsmáttáatteiein, škovlâkuraattorijn sehe oovtâšpargopelijuin.

Arâšoddâdem pargeeh uásálistii meid Aanaar kieldâ arâšoddâdem pedagogisii tooimâ uul-
mij vuávámân, moh láá peividum já nurrum arâšoddâdemvuávám 1.12.2019 aalgân:
**lihâdem, luándu- já pirâššoddâdem, kielâi riges maailm, oovtâšpargo huolâttei-
jeiguin, párnáá toorjâ arâšoddâdmist sehe aicâdem, dokumentistem já árvuštállâm
sehe ive 2018 lasettum párnâi šoddâmpirrâduv ovdedem.**

Aanaar kieldâ arâšoddâdemvuávám peividem olášuttui hoovdâi já juávkkupeerâpeivikiäju
ovdâsvástâdâsulmui tooimâst oovtâšpargoost oles arâšoddâdempargovievvâin. Vasu
vuáđđusij nubástusâin tiedetti pargeid já pargeeh uásálistii vyesimáánust 2019 olášuttum
Vasu peividemkoijâdâlmân. Koijâdâlmist lijii Vasun já ton oovdedmân lohtâseijee äšši
sehe ton olâšume árvuštállâm. Kiđđuv 2018 Vasu árvuštállâmteivámist oovdân puáttâm
ovdedemčuosáttâh párnâi šoddâmpirrâduv ovdedem lasettui uddâ ulmen vasun.

Arâšoddâdem pargeeh huolâtteh, ete Vasust orroo ulmeh já siskâldâs stivrejeh juávhu

toomâ, árvuštállâm sehe ovdodem. Uulmij olášuttem árvuštálloo merikoskâsávt. Párnáin, huolátteijein já pargo-ohtâduvâin finnejum macâttâs váldoo huámmášumán toomâ oovdedmist já Vasu peividmist. Arâšoddâdemohtâduvah tiedetteh huolátteijeid Vasust jyehi toimâpaje.

Sämikielâlii arâšoddâdem toomâst annoo ävkkín sämikuávlú kioldâiguin oovtâstpargoost rahtum sâmmilâš arâšoddâdemvuávám (2009) sehe sâmmilii arâšoddâdem aargâ vuáhâduvâi raavâkirje (2013). Ovdâmeerhah sämikielâlii materiaalist já raavâkiirijn láá lovvoost 18. Kielân já kulttuurân lohtâseijee târkkilisteee uáinuh.

Aanaar kieldâst láá ornim kieldâlii arâšoddâdem ive 1974 ráájist. Kieldâlii arâšoddâdem pirráduvâst láá suulân 260 párnázid já sist huolátteh suulân 60 arâšoddâdem parged. Aanaar kieldâ lii vijdoduv peeleeest Suomâ stuáráamus kieldâ já määđhih kieldâ palvâlussáid sáttih leđe viehâ kuheh. Kieldâ mädimus arâšoddâdemohtádâh lii Suáluičielgi peivikiäčču já tavemus Njiävdâm juávkkupeerâpeivikiäčču, moi kooská lii paijeel 200 km.

Aanaar kieldâst láá ornim sâmi kieldâlii arâšoddâdem ive 1995 ráájist. Tääi sâmi kieldâlii arâšoddâdem uárnejuvvoo anarâš-, nuorttâlâš- já tavesâmi kieldân. Sâmmilâšpárnáin lii vuoigâdvvuotâ sâmi kieldâ já kulttuur paijeentuállee arâšoddâdmân (vuáđulaahâ 17.3 §, arâšoddâdemlaahâ 540/2018 já OA Párnái vuoigâdvvuotâi julgâštus). Párnáin lii sâmi kieldâlaavâ vuáđuld vuoigâdvvuotâ finniđ kieldâ ornim palvâlusáid, tego ravviittâhpalvâlusáid, sâmi kieldân. Táárbu miel palvâlusáid fáálih tuulhá peht. Aanaar kieldâst sâmi kieldâlii arâšoddâdem pirráduvâst láá suulân 60 párnázid. Sâmi kieldâlii arâšoddâdmist tiäduvâ luándu juurrâm já käävci iveäigi ihásâšjuurrâm sehe iveaigij jieškote-uv muddoid lohtâsejee ärbivuávilijd tooimáid já puđâldâsáid. Sâmi kulttuurist luándu, olmooš, argâtoimâ já kieldâ láá čovgâ kieldâ nubijdis. Luánduriggoduvah kiävttojeh kilelis vuovijguin, kuáhtulávt, kunniijâtteh já luándu tipšomáin. Luándu já päikkikuávlut tubdâm peht párnázân šadda tobdo jieijâs päikkikuávlut tehálâšvuodâst já ráhisvuodâst.

Peivikiäččutoimâ uárnejuvvoo Avelist, Anarist já Suáluičielgist. Peerâpeivitipšo lii ienááš Avveel kylá kuávlust, toos lasseen Avelist já Njiävdâmist tuáimâ juávkkupeerâpeivikiäčču. Aanaar kieldâ uárnee nuorttâlâš kieldâlii kieldâpiervâltoimâ Avelist já Čevetjäävrist sehe uástá Avelist já Anarist anarâš kieldâlii kieldâpiervâltoimâ. Kieldâst uárnejuvvoo eeni kieldâlii sâmi kieldâlii arâšoddâdem tavesâmi kieldân Avveel já Aanaar peivikiäjuin. Sierâ ohtâduvâi kooská já kieldâraajij rasta pargeh merikoskâsávt oovtâstpargo.

Aanaar lii maangâkulttuurlâš kieldâ, mon sierânâsjiešvyehi lii maangâpiälâsâš já áinoošlâjâšâš tave luándu. Luándu lii puoh aanaarliij ovtâstitteh tahhee, mii tiäduvâst meid kieldâstrategiast já kieldâ tubdâldâhcelkkust: "Aanaar - Vuáimálâš luándustis" Ohtsii tiädučuogâstâhsyergin já ovdedemčuossâttâhhân Aanaar kieldâ arâšoddâdmist lii väljejum pirâs- já luándušoddâdem já kieldâi riges maailm. Tai lasseen arâšoddâdem tooimâst tiäduvâst lihâdem merhâšume já maangâpiälâsii lihâdem.

Aanaar kieldâ Vasu ráhtidijn lii valdum huámmášumân kieldâ ovdâ- ja vuáđumáttâttâsvuávvâm sehe párnái já nuorâi pyereestvaijeemvuávvâm. Aanaar kieldâ Vasu vuáđuld puoh arâšoddâdemohtâduvâh ráhtih jieijâs juávkkuvâs oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Juávkkuvâsun čäälâh pedagogisii tooimâ ovdedemčuossâttuvâid sehe ohtsijd vuovijd ovdediđ já olâšuttiđ árvuštállâm. Vasust valdâleh meid oovtâstpargo, maid pargeh huolâtteijeiguin, arâšoddâdem tuáimeiguin já eres oovtâstpargopelijguin. Juávkkuvâsu tárhistuvvoo jyehi toimâpaje já toos tahhojeh tárbuliid nubâstusah.

Sâmi kieldâlii arâšoddâdmist juávkkuvâsun čäälâh lasseen ohtsijd áárvuid, moh láá kieldâ já kulttuur, suuhâ, siärvádâh, noonâ identiteet, luándu, ärbivuáviliih iäláttâsah, suhâpeelij koskâsâš täsiárvu, olmoošvuotâ, maangâkulttuurlâšvuotâ, ráávu já soovâdvvuotâ. Juávkkuvâsun čállojeh meid sâmi kieldân já -kulttuurân lohtâsejee tiäduvâst já sierânâsjiešvyevih, moh pajaneh oovdân párnái vasuin já arâšoddâdemjuávu táárbuin. Juávkkuvâsun čállojeh arâšoddâdemohtâduv tooimâ siskâldâs, olâšuttemvyevih, aargâ vuáhâduvâh já uásálistem siärvádâhlid tábâhtussáid.

Páárnâškuáhtâsâš arâšoddâdemvuávvâm ráhtoo huolâtteijeiguin, párnáin, pargeiguin já táárbu miel eres oovtâstpargoviärmâduvvâin jyehi párnáást. Párnái huolâtteijeij já pargei

koskäsäs oovtâstpargo vuáddud ohtsii tooimân, mon ulmen lii párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm tuárjum sehe pyereestvaijeem. Párnáá Vasun čállojeh párnázân teháliih feerimeh, naavcah, mielákiddiivášvuodâ čuosáttuvah sehe pedagogisii tooimâ ulmeh já máhđuliih toorjâtooimah. Vasun čállojeh meid párnáá ovdánmân já oppámân lohtâseijee ohtâvuodâvâldimeh já teivâdmeh. Perruu eenikielâ huámmášumán vâldim párnáá Vasu ráhtidijn lii iähtu párnáá hiäđu miäldásii oovtâstpargo olášumán. Arâšoddâdempargeeh kalgeh vâldid huolâtteijei kielâtuáváa huámmášumán tienuuvt, ete párnáá huolâtteijeeh iberdeh Vasusavâstállâm siskáldâs já Vasun čallum aasijd. Táárbu miel kevttih tulkkum- já jurgâlempalvâlusâid.

Vasu lii juátkojeijee proosees, mast tiäduttuvvoo párnáá ohtâgâslâšvuotâ sehe párnáá já huolâtteijei uásálistem arâšoddâdem olášuttem vuáváámist. Vasu olášume árvuštâleh huolâtteijegin ohtsijn vasusavâstálmijn ucemustáa ohtii ivveest. Peerâpeivitipšoo huolâtteh juávhus párnái Vasui ráhtimist já olášutmist. Peerâpeivitipšostivreijee stivree Vasu ráhtim já uásálist táárbu miel vasusavâstálmáid. Peivikiäjust párnáikârdimáttáatteijee västid juávhu párnái Vasui ráhtimist já olášutmist oovtâstpargoost juávhu pargeigin.

Kopio párnáá arâšoddâdemvuáváámist toimâttuvvoo ravviittâhân 1,5- já 4-ihásij párnái ravviittâhtârhismân sehe ain táárbu miel, ko lii huolâ párnáá ovdánmist, oppámist, tiervâsvuodâst tâi pyereestvajemist. Mietâmâš Vasu tooimâtmân ravviittuv tiervâsvuodâtipšoi pivdoo huolâtteijein. Ravviittuv tiervâsvuodâtipšoo tooimât macâttâs täärhismist párnái huolâtteijei lasseen meid arâšoddâdempargeid.

Sämikielâlii arâšoddâdmist párnáá Vasun čállojeh párnáá kielâ ovdánem já kulttuurân šoddâm ulmeh, taid tuodâšteijee pedagogisiih tooimah sehe tooimâi olášume já párnáá ovdánem árvuštállâmvyevih. Vasusavâstálmist kiedâvuššoo kielâ, kulttuur já ärbivuovij oinum perrust já vyevih, moiguin párnáá sämikielâ ovdánem tuárjuh pääihist. Eenikielâlii arâšoddâdmist Vasu ráhtimist kiävttojeh sämikielâliih luámáttuvah já savâstálmeh láa já toh čállojeh pajas sämikielân ain, ko tot lii máhđulâš. Kielâpiervâlij uásild sämikielâlij luámáttuvâi já sämikielâ kevttim Vasu ráhtimist lii ulmen. Ain kalga kuittâg turvâstid, ete párnáá kuohtuuh huolâtteijeeh pyehtih uásálistid oovtâstpaargon. Vasuäššikirje kiävttoo oovtâstpargoost ovdâmerkkân ravviittuvvâin, kuás táárbu miel kiävttoo jurgâlempalvâlus. Tehâlâš lii, ete vasuäššikirje palvâl párnáá hiäđu puoh tiilijn.

Aanaar kieldâ arâšoddâdem lii lamaš čuovviittâslâvdikode vuálásâš toimâ ive 2013 räajist. Aanaar kieldâ arâšoddâdmist västid arâšoddâdemhovdâ, mon hovdân tuáimâ čuovviittâshovdâ. Peerâpeivitipšoo västid peerâpeivitipšostivreijee já peivikiäjuin västideh peivikiäččuhoovdah.

Aanaar kieldâst arâšoddâdem uárnejuvvoo peivikiäjuin, peerâpeivitipšoost já kielâpiervâlijn. Eenikielân sämikielâ sárnoo párnáid uárnejuvvoo arâšoddâdemlaavâ miäldásávt sämikielâlâš arâšoddâdem. Sämikielâ iälâskittee kulttuur- já kielâpiervâleh láa uáivildum sâmmilâšpárnáid, kiäid sämikielâ ij innig sirduu pääihist tuárvi pyereest. Kielâpiervâltoomâst nanodeh párnái tiäđu jieijâs kulttuurist já fäalih máhđulâšvuodâ oppâd perrust tâi suuvâst sarnum uhkevuálásii ucceeblovokielâ tâi algâaalmugkielâ.

Peerâpeivitipšo já juávkkupeerâpeivitipšo

Peerâpeivitipšo lii arâšoddâdem, mii tábáhtuvâ uccâ juávhus. Peerâpeivitipšoost uázžu lede olesáigásii tipšoost siämmáa ääigi enâmustáa nelji vuálâ škovlâahasii párnáá já lasseen uásipeivitipšooست orroo ovdâmáttáattâsahasâš páárnâš, miel di luhâmáin tipšoo

jieijäs vuálá škovlâahasijd párnáid. Peerâpeivitipšo uárnejuvvoo iánááš tipšoo jieijäs pääihist Avveel kuávlust sehe táárbu mielđ eres kyláin. Pääihist tábáhtuvvee peerâpeivitipšo uárnejuvvoo argâpeeivij s. tme 7:00-17:00 koskâsii ääigi. Jieijäs pääihist pargee peerâpeivitipšoooh láá Avveel kuávlust suulân 14. Juávkkupeerâpeivitipšo uárnejuvvoo peerâpeivitipšo vâritipšo-ohtâduvâst Päivânsinist sehe Njiävďám juávkkupeerâpeivikiäjust.

Peivikiäččutoimâ

Peivikiäjust párnááh tuáimih juávhuin, maid hámmejeđ tienuuvt, ete vâldih huámmášumán ei. párnái ave, láá-uv viiljah teikâ uábih, eenikielâ, kulttuurtuávááš sehe ovdánmán loh-tâseijee táárbuid já peivikiäju soojijđ. Arâšoddâdemlaahâ miäruštâl pargovievâ škovlim já mere koskâvuodâst párnái miärán. Peivikiäju páárnášjuávhuin pargeh arâšoddâdem máttáatteijeeđ, párnáitipšoooh já sierânâsmáttáatteijeeđ sehe sierânâsišedeijeeđ já peivikiäččuišedeijeeđ. Arâšoddâdem uárnejuvvoo kuulmâ peivikiäjust. Avelist, Suáluičielgist já Aanaar markkânist.

Avveel peivikiäčču lii suulân 120-saje peivikiäčču, mii tuáimá kyevti sierâ toimâsaajeest. Eetuntiest Avelist tuáimá suulân 50 saje ohtâdâh (Kullero, Kanervat, Esikot já tavesämikielâlâš juávkku Násti). Koppelotie piällást Avelist tuáimá suulân 70 saje vuáruohtâdâh (Karpalot já Suopursut): Ovdâškovlâlij iideed- já eehidpeivitipšo uárnejuvvoo Suopursut vuárujuávhusť.

Aanaar peivikiäčču lii suulân 40 saje peivikiäčču, kost tuáimih 2 juávhu, suomâkielâlâš juávkku Tammukat já tavesämikielâlâš juávkku Urbi. Tammukat -juávhusť uárnejuvvoo táárbu mielđ meid eehid- já oholoppâtipšo.

Suáluičielgi peivikiäčču lii suulân 20 saje peivikiäčču, mast uárnejuvvoo táárbu mielđ meid eehid-, iho- já oholoppâtipšo. Peivikiäjust adeluvvoo mávsuttes ovdámáttááttâs Suáluičielgi kuávlu 6-ihásáid párnáid.

Vuárutipšo

Aanaar kieldâst vuárutipšo uárnejuvvoo čuovviittâslâvdikode tuhhiittem prinsii pij miäldásávt. Vuárutipšo uárnejuvvoo párnázân, kote taarbâš tom merikoskásávt huolâtteijei pargoost jotteem tâi uápui tiet. Koskâpuddâsâš vuárutipšooccoo sierâ.

Ovdámáttááttâs

Aanaar kieldâ čuovviittâstoimâ uárnee mávsuttes ovdámáttááttâs 6-ihásáid párnáid Avveel, Aanaar já Čevetjäävri škoovlâin sehe Suáluičielgi peivikiäjust. Škoovlâin uárnejuvvoo ovdámáttááttâs suomâ-, anarâš- já tavesämikielân. Máttááttâsâst nuávditteđ vâldikodálii máttááttâsvuáváámij vuáđđusij vuáđuld rahtum páihálii ovdámáttááttâsvuávám. Ovdámáttááttâs lii ucemustáá 700 tijmed ivveest (suulân 19 tijmed ohhoost) Kieldâ tieđeet ovdámáttááttâsâst já uuccâmaaigijn jyehi ive. Kieldâ škoovlah uárnejeđ eehidpeivitoimâ škoovlâ maŋa puoh ovdâškovlâláid.

Kielâpiervâltoimâ

Kielâpiervâl lii vuálá škovlâahasáid kielâucceeblovo tâi algâaalmug párnáid uáivildum arâšoddâdemtoimâ, mon ulmen lii uhkevuálásii kielâ sirdem párnáid kielâlâvgumvuáhâduv vievâst. Kielâpiervâltoimáin viggeh šoddâdiđ párnáid aktiivlâš kielâkevtten. Ulmen lii, ete párnái kielâtáiddu ovdán eenikielâ táásán tâi noonâ nube kielân já párnááh láá toimâlâvt kyevtkielâliih škovlâave räi. Siärvádâhtâásist ulmen lii uhkevuálásii kielâ sirdum suhâpuolvâst nuubán sehe tom turvim, ete sâmmilâšpárnáin lii máhđulâšvuotâ pajjeentoollâđ ohtâvuodâ jieijäs kielân já kulttuurân.

Aanaar kieldâst uárnejuvvoo nuorttâláškielâláš kielâpierváltoimâ Avelist já Čevetjäävrist. Avelist tuáimá 8+2 saje nuorttâláškielâ kielâpiervâl Pe'sser já Čevetjäävrist 4 saje kielâpiervâljuávkku Kuusköözz. Anarist tuáimih kyehti anaráškielâ kielâpiervâl, 8 saje Piervâl já 8 saje Piäju. Avelist tuáimá 8 saje anaráškielâ kielâpiervâl Kuáti. Anaráškielâlii kielâlávvgumtooimâ paijeentuálá Anaráškielâ Servi rs, mast kieldâ uástá palvâlusáid. Anarâš- já nuorttâláškielah kuleh tuodâlávvt uhkevuálásáid kieláid.

Ive 2012 staatâräädi tuhhiittij prinsiipmiárádâs toimâohjelmist sâmi kielâi iäláskitmân, moin nanodeh ei. sâmi kielâlii arâšoddâdem já kielâpierváltoimâ sehe ovdedeh sâmi kielâ oppâm oles enâmist. Sâmi kielâ kulttuur- já kielâpiervâleh nuávditteh toimâstis arâdis tievâslâi kielâlávvgumvyevi.

Arâšoddâdem sierânâsmáttááttejee palvâlusah

Aanaar kieldâst láá kyehti arâšoddâdem sierânâsmáttááttejee tooimâ. Nubbe sierânâsmáttááttejee tuáimá Avveel peivikiäju páárnášjuávhusht já nubbe puoh Aanaar kieldâ arâšoddâdemohtâduvâin. Arâšoddâdem sierânâsmáttááttejee ovdâsvástádâssuárgán kuleh torjuu tarbâšejee párnâi sierânâspedagogiik vuávám, olášuttem, árvuštállâm já ovdedem oovtâstpargoost arâšoddâdem pargeiguin.

Škovlâlij palvâlusah

Čuovviittâstoimâ uárnee škoovlâin ovdâuáppeid, 1.-2.-luokkaláid sehe sierânâsuáppeid eehidpeivitoimâ škoovlâ maŋa. Eehidpeivitoimâst váldoo čuovviittâslâvdikode meridem mánuppajemáksu.

Arâšoddâdmist uárnejuvvoo ij-lahâaasâtláš škovlâlij eehid-, iho- já oholoppátipšo 1.-2.-luoka uáppeid, jis vaanhimeh pargo tâi uápui tiet tarbâseh vuárutipšo sii párnáid. Toos lasseen 1.-luoka uáppeid uárnejuvvoo arâšoddâdem škoovlâ luámui ääigi.

Torjuu tarbâšejee 1.-2.-luoka uáppeid puáhtá orniđ arâšoddâdem toorjâpalvâlussân oovtâstpargoost sosiaaltoimáin. Sâmi kielâlijn juávkkupeerâpeivipaihiijn, peivikiäččuávuhiin já kielâpiervâljin puáhtá orniđ sâmi kielâlii škovlâlij eehidpeivitoimâ 1.-2.-luokkaláid, jis juávhuin lii saje.

Koskâpuddâsâš arâšoddâdem já päikkitipšotoorjá.

Aanaar kieldâ uárnee kieldâlii arâšoddâdem lasseen koskâpuddâsii tipšo, maid lii máhđuláš finniđ talle, ko páárnášjuávhuin láá rijjâ saje. Koskâpuddâsii arâšoddâdmist váldoo čuovviittâslâvdikode meridem sierâ peivimáksu.

Kela máksá perruid päikkitipšo- já priivaat tipšo torjuu muulsâiähtun kieldâlii arâšoddâdempalvâlussáid. Aanaar máksá päikkitipšotorjuu kieldâlase čuovviittâslâvdikode tuhhiitem prinsiipij miäldásávt.

Eres páárnâšperrui palvâlusah

Aanaar kieldâst lii oovtâstpargoost sierâ tuáimeiguin rahtum *Páárnâšperrui palvâlusah*-tiäđättâs, mii kávnoo ei. Aanaar kieldâ www.-siijdoin

Huolátteijeiguin porgâmnaál oovtâstpargo lasseen luhostum arâšoddâdemtoimâ váátá šiev oovtâstpargo pargei kooskâst jieijâs pargo-ohtâduvâst tâi uccâjuávhust. Pargeeh uárnejeh tuárvi ääigi ohtsii tooimâ vuáváámân, oovdedmân já árvuštâlmân sehe tiedeetmân.

Sirdâšummuddoost, ko páárnâš molso arâšoddâdemohtâdov tâi aalgât ovdâmáttááttâs tâi vuáđumáttááttâs, tiäðusirdem merhâšume lii tehálâš. Juávhu ovdâsvástádâsolmooš váldá ohtâvuodâ párnáa puáttee arâšoddâdemohtâdâhân já sirdá oovtâstpargoost huolátteijeiguin tuárvi tiäðuid párnáa ovdánem já oppâm toorjân.

Arâšoddâdem vuáđđusij siskáldâsah láá vijđáseh já hámmeje čapo joodhâ ovdâmáttááttâs já vuáđumáttááttâs máttááttâsvuáváámij vuáđđusáid. Oovtâstpargo olášuttoo ovdâ- já vuáđumáttááttâs máttááttateijeiguin nuuvt, ete tiäddu lii ovdâmáttááttâsâst orroo párnáin já torjuu tarbâšejee vuálá škovlâahasijn párnáin. Oovtâstpargo olášuttoo ovdâuáppei puotâ nuuvt, ete tiäddu lii kiddâpajeest ovdil ko párnááh sirdâšuveh vuáđuškoovlân. Arâšoddâdem sierânâsmáttááttateijeh já ohtâdovâi hoovdah huolátteh oovtâstpargo orniimist vuáđumáttááttâs máttááttateiei já arâšoddâdem pargei kooskâ eromâšávt talle, ko koččâmušâst láá torjuu tarbâšejee párnái ääših.

Sämikielâ eenikiellân sárnoo párnáid uáivildum arâšoddâdmân lii vuoigâdovuotâ párnáin, kiäid lii aalmugregisterkuávdázân merkkejum eenikiellân sämikielâ já kiäid tot lii ucemustáa nubbe päikkikielâ. Ko párnázânoccoo sämikielâlâš arâšoddâdemsaje, te arâšoddâdemhovdâ tâi peerâpeivitipšostivrejejee savâstâl huolátteijeiguin perruu kielâvaljiimijn já toi vuáđđusijn. Savâstâlmist huolátteijeh finnejeh tiäðu sämikielâlii arâšoddâdem ulmeest já teháliijn toimâprinsiipijn. Sämikielâlii arâšoddâdmist lii tehálâš rooli párnáa sämikielâ já -kulttuur tuárjumist. Sämikielâlii arâšoddâdem uulmij olášuttem váátá pargei já huolátteiei čonâdâttâm kielân já kulttuurân sehe šiev oovtâstpargo.

Kielâpiervâlij uásild lii tehálâš, ete perruu tuodâi kiäsut já tot čonâdât kielâoppâmân, vâi párnázân turvâstuvoo čapo kielâpálgá arâšoddâdmist vuáđumáttááttâsân. Aanaar kieldâst sämmilâšperruuh láá táválávt kyevtkielâliih, kuás päikkikiellân sáttá lede sämikielâ já suomâkielâ. Huolátteijeid ruokâsmiteh máhđulâšvuodâi mielđ kevttiđ sämikielâ. Návt ovdeduvoo sämikielâlâš kielâpirrâs, mii meid addel párnáid positiivlii feerim sämikielâ kevttimist.

Sämikielâlii arâšoddâdem koskâsâš ulmen lii , ete párnááh sirdâšuveh sämikielâlii ovdâ- já vuáđumáttááttâsân. Oovtâstpargo škovlâin lii eromâšávt sirdâšummuddoost arâšoddâdmist ovdâmáttááttâsân.

Väldikodálii arâšoddâdemvuávám árvuvuáđu lasseen Aanaar kieldâ arâšoddâdmist tiäðutteh áár- vuid torvolâšvuodâ, olmoošvuodâ kunnijâttem já luándu kattim. Torvolâšvuotâ arâšoddâdem árvun uáivild párnái psykkisii, fyysisii já sosiaallii torvolâšvuodâst huoláttem. Torvolâš arâšoddâdem šadda arâšoddâdemvuávám vuáđđusij miäldásávt šoddâdmân kullee vuáru- vaikuttâsâst, mon ulmen lii ovdediđ párnáa täsitiädulii šoddâm, ovdánem já oppâm. Movtijdittee já torvolii arâšoddâdempirrâsist kuldâleh já tuhhiitteh párnáa tagarin ko sun lii já páárnâš tuástá keččâliđ, luhostuđ já feiliđ.

Pargei koskâsâš čielgâ pargojuáhu já oovtlágán toimâvyevih sehe párnáiguin soppum

rääjih já njuolgâdusah iŝedeh torvolii arâšoddâdempirrâs vuáđudem. Torvolâšvuodâ lasseet meid pisovâš já ŝkuávlejum pargoviehâ, kote tuodâi peerust párnáin. Perusteijee já torvolâš piirâs sehe párnáa teivâm já kuldâlem torvee párnáa kunnijáttee toimâvyevi já nuuvt pisovâa vuáruvaikuttâs párnái já arâšoddâdempargei kooskâst ko máhđulâš. Pargei njebžilvuotâ olátteijee nubástustiilijn keeppid juátkojeijee sajasâšmolsom já täähid párnáid uápis väritipšosooijid. Arâšoddâdempargeeh huolátteh párnái já pargei koskâsii šiev já positiivlii vuáruvaikuttâsâst.

Arâšoddâdmist párnivuotâ annoo áinoošlajâsii eellimmuddon. Šoddâdem tárguttâssân lii oovtâstpargoost huolátteijeiguin huoláttid párnáa pyereestvajemist já párnáa hiáđu olâšumeest. Olmoošvuodâ kunnijáttem arâšoddâdmist lii jyehi párnáa, huolátteijee já pargee kunnijáttem já oovtviärdâsâš kohtâlem. Arâšoddâdmist iŝedeh já tuárjuh párnáid, perruid já pargoskipárijd já sierâlágánvuotâ annoo rigesvuottân. Pargei adelem torjuu já maali vievâst páárnâš uáppá raajijd já noormâid, moi vievâst sun uáppá heiviittállâd jieijâs lattim já toimâđ jieš nuubij iŝseen. Arâšoddâdempargei šiev oovtâstpargo- já vuáruvaikuttâstááiduh sehe tuodâlii mieldiorroom ovdedeh párnái oovtâstpargo- já vuáruvaikuttâstááiduid, párnáa toimâm viärdâsâšjuávhust sehe jiešheiviittállâmtááiduid. Aanaar arâšoddâdmist jyehi párnáast lii vuoigâdвуotâ oovdânpyehtid jieijâs, jieijâs uáivilijd já jurduid. Kieldâ arâšoddâdemtoimâst kuldâleh párnáa já máttááttâleh oovtâst kuldâlid iärâsijid.

Jieijâslágán luándu lii eromâš oppâmpiirâs Aanaar kieldâ arâšoddâdem olâšutmân. Aanaar luándu jieškote-uv iveaigijguin addel párnâžân máhđulâšvuodâ jieš kuáhtâd luándu maangâhámâsâšvuodâ. Kieldâ arâšoddâdmist párnáid stivrejeh luándu kattiimân sehe ovdâsvástádâslii kuulâtmân nuuvt, ete uápâsmeh aldapirrâsân já huolátteh ton čurgâdвуodâst sehe aneh puudâldmist ävkkín uđđâsistanneem- já luándumaterialijid.

Sämikielâlii arâšoddâdem árvuvuáđđun láá sämikulttuurân vuáđuduvvee áárvuh. Sämikulttuur lii maangâhámâsâš, toos vaigutteh aassâmsaje já piirâs, kevttimnáál kielâ sehe páiháliih iäláttâsah. Taah láá vuolgâsajeh sâmmilii arâšoddâdem tooimâ vuáváámân. Sämikulttuurân kuleh ärbivuáváliih iäláttâsah tegu puásuituálu, kyelipivdo, meccipivdo, nuurrâm já tyejeh. Kulttuur lii meid sâmmilâš eellimvyehi, mii vuáđuduvá luánduoh-tâvuotân já siärvuslâšvuotân. Árvuvuáđu vuáđuduvá kielâ lasseen käävci iveäáigi ihâ-sâšjurâmân, toos lohtâseijee luándu almonáid sehe juurrâm sierâ mudoi ärbivuáváláid pargoid já puđâldâssáid. Arâšoddâdmist nanodeh párnáa aicâdem- já árvuštállâmmaavcâ, jieštobdo, jieškove sehe identiteet já aneh áárvust vijdes mättim, vuáhádume, so-siaallâšvuodâ já kuáhtulâšvuodâ.

Sämisiärvádâhân kuullâm tuárju sâmmilâšpárnái tiervâsвуodâ já pyereestvaijeem. Siärváduvâst aneh áárvust eereeb iärrâs luándust jotteem já luándu luuhâm tááidui, tyejitááiduid, ärbivuáváláid iäláttâssáid lohtâseijee tiäđu já toid lohtâseijee tááiduid. Säämi tiäđuh, tááiduh já áárvuh sirdâšuveh iänáâš tooimâi já tobdoi peht sehe njálmálii ärbivyeh-hin suhâpuolvâst nuubân. Säämi tiettim tuálá sistees tiäđu elimist piergiimist.

Aanaar kieldâ arâšoddâdem oppâmibárdâs vuáđuduvá jurdui, ete jieškote-uv argâpiäiválâš tile lii párnâžân já rävisulmui oppâmtile. Párnááh já rävisulmuuh totkeh, utkeh já suogârdeh oovtâst. Meid rävisulmuuh uáppih párnáin já nubijnis vuáruvaikuttâsâst eres pargeiguin já huolátteijeiguin.

Oppâm tábáhtuvá ovdâmerkkân vuáđutipšotiileest, savâstálmijn, purâdemääigi já olgon. Rävisolmooš tuáimâ šiev ovdâmerkkân puoh argâtiilijn, sânnée tooimâ já savâstâl aášijn. Párnááh tarbâšeh oppâm aalgâst stivrim já uápistem puoh oppâm suorgijn. Ko oppâm ovdân, te páárnâš pasta toimâđ rävisulmuu sánálii torjuu vievâst já loopâst jiečânávt.

Arâšoddâdem pargeeh stivrejeh párnáa oppâm tohhum aaicâdmij já sierâlágán savâstâlmij vuáđuld. Aicâdem vuáđuld finnejeh tiáđu párnáa ovdánem mudoin já tast, ete moh oppâm syergih láá sunjin teháliih eidu talle. Toorjá já stivrim vuáđuduvvoo tâi aaicâdmij vuáđuld já ovdánejee tááiduid tuárjuh aktiivlávť. Oppâmibárdâs vaaigut aargâ jieškote-uv tiilij čuávdušáid, toh stivrejeh párnáa oppâm já ovdánem tuárjum. Jyehi argâtile pyehtih čuávdiđ tienuuvť, ete tot lii párnáa hiáđu miäldásâš. Pedagogisijn čuávdušijn savâstâleh já toimâvvevih ovdeduvvoje oovtâstpargoost párnái huolâtteijeiguin já pargeiguin.

Aanaar kieldâ arâšoddâdmist tuárjuh párnáa oppâm hinnáid já ovdedeh avepiäiválii oppâm já škovliittâslíi täsiárvu olášume. Párnáid avžuutteh keččáliđ já tutkáđ sehe fäälíh sierâlágán muulsäiävtuid já máhđulášvuodâid vaiguttiđ máttááttâsvuáháduvváid já -vuovviđ. Ko movtjideh já tuárjuh párnáid, te šaddeh feerimeh luhostuumeest já oppâm ilo siäilu.

Párnái sierâdem lii tehálâš oppâmtilē. Párnái sierâdmân uárnejuvvoo jyehi peeivi tuárvi äigi já tile. Luhostum sierâdem váátá stivrim já šoddâdejee aktiivlíi uásálistem sierâdmân. Párnááh hárjuttáleh já uáppih aášijđ, maid uáinih já feerejeh, siämmást ko sierâdeh. Sierâdem vievâst páárnâš uáppá tiáđuid já tááiduid oovtâst nubij párnáiguin. Sierâdem ulmen lii kreatiivlášvuodâ ovdedem, uđđâ aášij keččálem já oppâm sehe vuáruvaikuttástááidui nanodem. Sierâdem äägi finnejeh meid feerimijđ ohtsij njuolgâdušái nuávditmist já ruossälášvuodái čuávdimist.

Aanaar kieldâst kevttih sierâlágán tooimáid, moh tuárjuh párnái sierâdem. Párnái finnimnáál láá maangâpiälásiih já äigikyevdilis sierah, párnáin lii tile já materiaaleh utkâđ sieráid já vaiguttiđ sierâdem siskáldâsân. Párnáid movtjideh sieráid oovtâst já ohtsih sierânjuolgâdušah ráhtojeh párnáiguin. Sierâdempirrâseh mulsášuveh párnái perustume já äigikyevdilvuodâ miēld. Sierâdentilálášvuodah uárnejuvvoje meid uccâjuávhuin.

Sämmilâš oppâmibárdâs vuáđuduvá olesvâldálii ibárdâsân ulmust já maailmist suu pirrâ. Oppâm tábáhtuvá oovtâst toimâmáin, tuodâlijn tilálášvuodâin já uđđâ aášijđ oppâmáin. Oppâm tábáhtuvá luándulávť sierâ suhâpuolvái koskâsii tooimást já tot lii vvestivuárusâš. Sämmilii oppâmibárdâsâst tiäduttuvvoo keevâtlášvuotâ já keevâtlávť oppâm. Siärvuslíi oppâmist lii koskâšâš oohťankuullâm tobdo. Oppâm annoo juátkojejee prosesin, mast oovtâst ovdedeh tiáđu koččâmušâst orroo aášijn. Tileh já saje lohtâseh aldasávť oppâmân, toh stivrejeh párnáid kulttuur miäldásáid feerimáid já porgâmân.

Párnááh uáppih kulttuuraašijđ, ko sij uásálisteh aktiivlávť perrust já suuvâst tehálâžžân onnum tooimân, tego puásituálun, kyelipiivdon já tuoiijđ. Arâšoddâdempargei tiäťu tain sämisiärváduv tábáhtusâin lii merhâšittee, já tot tuárju äigimuudon hiäivulii sierâ- já oppâmpirrâs vuáđudem. Návt arâšoddâdmist pasteh faallâđ máhđulášvuodâid kulttuuraašij oppâmân.

Pedagogisii tooimâ syergih láá šoddâdem, máttááttem já tipšo. Pedagogiik uáivild vuáválii, tiáđulii já vuáduštállum arâšoddâdemtooimâ. Arâšoddâdem aargâst annoo maangâpiälâsâš pedagogisâš äššitubdâm já tiäťu párnáa šoddâmist, ovdánmist, oppâmist já tipšoost. Puoh čuávdušeh já valjiimeh, maid taheh aargâst, kalgeh lede pedagogisávť kileleh.

Peivikiäččuhoovdah västideh peivikiäju pedagogisii tooimást já arâšoddâdem máttáátteijēh västideh páárnâšjuávhu tooimâ pedagogiikâst. Máttáátteijēh vuávájeđ já olášuteh pedagogiik oovtâstpargoost pargeiguin. Peerâpeivitipšostivrejejee stivree peerâpeivi-

tipšoid pedagogiik vuáváamist já olášutmist. Maangâpiälásii pedagogisii tooimâ já positii-vlii oppâmfeerim vuáđđudmist aneh ävkin oles pargovievâ tááiđuid já naavcâid. Arâšoddâdem maangâáammátlâšvuotâ lii vyeimivääri talle, ko puohâi škovlim, áammátlâš mättim, ovdâsvástádâsah, pargoh já áammátroolih olášuveh ulmemiäldásii vuovviin. Tááhâtusah já kolliistálmeh sierálagán čuosâttuvváid sehe oovtâstpargo nubij arâšoddâdemohtâduvâiguin láá maangâpiälásii pedagogisii tooimâ uási.

Arâšoddâdem olášuttoo šoddâdem, máttááttâs já tipšo olesvuottân tienuuvt, ete tot lii vuáválâš já ulmemiäldásâs oovtâst toimâm já vuáruvaikuttâs. Tooimâ vuávám já olášuttem vuolgâsaijeen láá páárnâšjuávhu já jieškote-uv párnáa ohtâgâsliih táárbuh. Aaicâdmáin já dokumentismáin párnáa tooimâ, sierâdem já lattim šoddâdeiieeh uáppih tubdâđ párnáa já páárnâšjuávhu táárbuid já tuoivuid. Juávhu toimâvyevih ovdeduvvojeh já toimâ nubásmittoo táárbu miel.

Sämikielâlii arâšoddâdem tooimâst tehálâš lii luándu ihásâšjuurrâm, kolliistálmeh, uccâjuávkkupedagogiik, teemamáttááttâs sehe sierah, mainâseh já muštálem, moh tuárjuh kielâoppâm. Sämikielâlii arâšoddâdmist lii aanoost ihásâšjurâmân vuáduuvvee pedagogisâš toimâmalli, mon vuáđđun lii sämmilâš šoddâdemjuurdâ. Teháliih pedagogisii tooimâ ulmeh láá párnáa sämmilii identiteet nanosmem já ovdánem, jieijâs kulttuur já maddui tubdâm. Sämmilii šoddâdmist kevttih ennuv mainâsijd. Toos lasseen pedagogiik vievâst tuárjuh párnáa jieijâs jurdâččem já cevzim, kuáskulâšvuodâ já tooimâ, mii stivree oppâđ jieš. Sämmilii šoddâdmist tiäduuvvoo párnáa kunnijáttee sárnumvyehi. Säämi tiäduh, tááiđuh já áárvuh sirdâšuveh iänááš tooimâi já tobdoi peht sehe njálmálii ärbivvehhin suhâpuolvâst nuubán.

Jurdâččem já oppâm

Párnáa oppâm sehe jurdâččem tááiđuh ovdáneh vuáruvaikuttâsâst nubij párnáiguin sehe pargeiguin. Párnáa kielâ já sárnum ovdánmân kiddejeih huámmášume, tastko kielâ tuáimâ jurdâččem niävvun. Sierâdem lii jurdâččem já oppâm niävvu já ton merhâšume oppâmist tiäduuvvoo. Sierâdem lasseen jurdâččem já oppâm tááiđuid ovdedeh ovdâmerkkân draama, muusik, kovetaiduu, lihâdem já párnái koskâsij savâstálmij peht. Čielgâ peivirytmâ, huáputtes pirrâdâh já uccâjuávkkutoimâ tuárjuh jurdâččem já oppâm tááiđui hárjuttállâm.

Kulttuurlâš mättim, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim

Arâšoddâdemtooimâst maangâkulttuurlâšvuodâ pyehtih aargâ uassin mainâsij, kukkâsij já muštâlusâi vievâst. Pargeeh tuáimih ovdâmerkkân kuáhtâđ positiivlâvt sierálagán ulmuid já uápásmuđ sii kielân já kulttuurân. Arâšoddâdmist uárnejeh sierálagán teemapeivijd já ohoid, kuás uápásmuveh sierâ kulttuurij taavijd, aargân, purrámuššáid, sieráid sehe ärbivuáváláid iäláttâssáid. Arâšoddâdemohtâduvâi koskâsâš oovtâstpargo lááčâ máhđulâšvuodâid hárjuttállâđ vuáruvaikuttâs- já olgospyehtimtááiđuid sierâ tilálâšvuodâin já sierálagán ulmuiguin.

Aanaar kiellâst lii nanosin sämmilâš kulttuurärbi, mii ana sistees kulmâ sierâ sämikielâ

sehe säämmilii perruu já aldapirrâs kulttuurlijd áárvuid, taavijd já feerimmaailm. Säämmilii jurdâččemvyevist ärbivuáválâš tiettim lii ubâlâšvuotâ, mii lii čonnum ulmui já luándun. Olesvâldálie jurdâččemvyevi mielh páárnâš lii sehe uáppee já máttáátteijee já oppâm tábáhtuvá ain já jyehti saajeest. Säämmilâš arâšoddâdem tuárju paaihiš šoddâdem já vâlmees uddâ suhâpuolváid toimâđ uddâáigásii sâmisiiärvusist. Kuávdâšlâš pargon lii sirded tiädu säämmilijn aalmugin, kulttuurärbivyevist já eellimvyevist positiivlii vuovviijn tienuuvt, et páárnâš tarvan jieijâs kulttuurân já tobdâ säämmilâšvuodâ já sâmi kielâlâšvuodâ luándulâžžân.

Njálmálie muštâlemärbivyevi peht säämmiliih láa sirdâm joskis tiädu puáttee suhâpuolváid. Sâmi kielâlie arâšoddâdemohtâduvâin tuáliih paijeen säämmilii muštâlemärbivyevi tienuuvt, ete muštâleh pärnáid ovdâmerkkân luándun, šaddoid já elleid lohtâseijee máttáátteijee mainâšijd.

Säämmilâšvuotân kulá piergim kulttuur, mon ulmen lii maangâpiälâsâš já vijdes mättim. Párnáa aicâdem- já jiešárvuštállâmmaavcâid hárjuttâleh, vâi sun piergiiččij uddâ já ulátteijee tilâlâšvuodâin. Noonâ jieštobdo, čielgâ uáinu alnestis já noonâ identiteet išedeh pärnáa toimâđ jieijâs iävtui já tááidui mielh sehe olssis luándulii vuovviijn. Párnááh šaddeh piergiđ sierâ pargoin, iäláttâssáid lohtâseijee pargoin já cevziđ luándust oovtâst rávisulmuiguin. Oles suuhâ já siärvádâh láa mielđi uápistmin pärnáa keevâtlie pargo peht, vâi páárnâš uáppá ávhálijd tááiduid já tiäđuid, maid taarbâš elimist.

Mađhâšemsyergi šoddâm mielh arâšoddâdmân láa puáttâm pärnááh meid sierâ kielâin já kulttuurijn já sii kulttuurtuávâš vâldoo huámmášumân olášutmist. Aanaar kieldâ maangah kielah já kulttuureh láa nanodâh já riggodâh.

Alnees huolâtem já argâtááiduh

Pargein lii tiädu pärnáa ovdánmist já sij tubdâsteh pärnáa ton tove tááiduid já herkkivuotâpoojijđ. Siämmást ko páárnâš uáppá aargâ uccâ tááiduid, te suu movtjideh oppâđ maidnii lase já návt kuulood lasetteh pärnáa jiešrádâlâšvuodâ. Parnijguin hárjuttâleh sierâlágán tááiduid tego kárvudáttâm, purâdem sehe persovnlie hygieniast já jieijâs täviriijn huolâtem. Oovtâst pargeiguin pärnááh huolâtteh arâšoddâdempirrâsist já ton čurgâdvuodâst.

Párnáiguin máttááttâleh jotteeđ torvolávt aldapirrâsist já aicâdiđ sierâ iveaigijđ lohtâseijee aášijđ. Párnáiguin savâstâleh torvolâšvuodâst já máttááttâleh sierâlágán tááiduid, maid tarbâseh aldapirrâsist já luándust. Párnáiguin luándust jođedijn kiddejuh huámmášume šonŋâtilán já aicâdeh já savâstâleh pirrâs tiileest (om. rašes jiejah, kolmâšvuotâ, ávustullâ, lappum).

Pargeeh kalgeh huámmâšiđ vuávâámist pärnáie pedagogisijđ já piäiválijđ vuáđutáárbuid. Pyereestvaijeem tuárju čielgâ peivirytmâ, mast tiäduttuvvoo lihâdem, purâdem já vuoiŋâstem merhâšume. Párnáiguin suogârdeh tiervâšvuodâ já pyereestvaijeem ovdedeijee já hettee tahheid. Torvolie já tuhhiitteijee šoddâmpirrâduv ráhtim sehe kivesdem estim lii arâšoddâdempargei pargo.

Paarnijđ išedeh tobdoi čäittimist já jieijâs stivriimist. Tuárjumáin pärnáa jiešstivrimtááiduid nanodeh pärnáa naavcâ toimâđ juávhust, tubdâstid já kiedâvuššâđ jieijâs tobdoid sehe paijeentoollâđ positiivlii mielâ. Párnáid stivrejuh kunnijättid já suojálid jieijâs já nuubij roopâ sehe avžuutteh táttuđ táárbu mielh iše. Taah tááiduh lasetteh pärnáa pyereestvaijeem sehe išedeh cevziđ eellim jieškote-uv tiilijn.

Maangâluuhâmtáidu já tiätu- já viestâdemteknologisâš mättim

Maangâluuhâmtáidu ovdán sierâi, imâštállâm já tutkâm vievâst vuáruvaikuttâsâst nubijguin. Párnái koččâmuššáid västidem já toi oovtâst suogârdem vijðedeh párnáa jurdâččem. Pirrâs já ton almonij imâštállâm, aicâdem já tutkâm oovtâst tuárjuh párnái maangâluuhâmtáidu ovdánem. Lii tehálâš, ete párnái alguid já koččâmuššáid västideh ige páárnâš pääsi ohtuu ašijguin, moh smietâttiteh suu.

Maangâluuhâmtáidu máttááttâleh jyehi peeivi vuáruvaikuttâsâst nubij párnáiguin já šoddâdeijeiguin. Tiätu- já viestâdemteknologisâš (TVT) mättim lii uási maangâluuhâmtáidu. Arâšoddâdmist uápásmueh sierâlágán tiätu- já viestâdemteknologisáid piergâsáid já toi kevttimmáhdulâšvuodáid sehe torvolii já ovdâsvástádâslii media kiävtun. Tiätutekniik vievâst ovdâmerkkân okeh tiädu, dokumentisteh sierâdem já oppâm sehe spellih sierâlágán oppâmspeeláid párnáiguin. Tiätutekniik taha máhđulâžžân meid ohtâvuodâtoollâm sierâ ohtâduvâi kooská.

Sämmilii kulttuurist luándu luuhâm táidu lii tehálii sajattuvâst. Arâšoddâdmist páárnâš uáppá aicâdiđ luándu maangâhámásâšvuodâ já ton elementijd jieškote-uv aicâiguin. Sámikielâst láá ennuv luándu maangâhámásâšvuodâst já šoonjâst muštâleijee tuávâduvah. Pargeeh ovdedeh muštâlmáin já kojâdâlmáin párnái naavcâ aicâdiđ luándu já siämmást luándust jotteem tááiduh ovdáneh.

Uásálistem já vaikuttem

Párnáa kuáskulâšvuodâ ovdedem lii tiädulâš, vuáválâš já árvuštállâmnaál orroo juátkojeijee prooses. Arâšoddâdem ohtsij vuáhâduvâiguin visásmiteh, ete kuáskulâšvuotâ olášuvá puoh toimâhaamijn já lii máhđulâš jyehi párnážân suu avveest já ovdánemmuddoost peerusthánnáa. Kuáskulâšvuotâ nanoduvvoo ovdâmerkkân tienuuvt, ete ovdedeh oppâmpirrâsijd eenâb párnáast vyelgen, ruokâsmiteh párnáid kavnâđ oppâm ilo, hárjuttâleh oovtâstpargo- já vuáruvaikuttâstááiduid sehe stivrejeh párnái perustem ohtsâškodálijd aššijd.

Aanaar kieldâst arâšoddâdem toimâkulttuur vuáđđun láá ohtsih áárvuh já sopâmušah sehe párnáa hiädu miäldásâš toimâ. Toimâkulttuur toimâm árvuštâleh aaicâdmáin párnáa hiädu olášume oles arâšoddâdempeeivi ääigi. Toimâ kalga leđe pedagogisávt vuáduštállum já linjáast tooimâ stivreijee lavâiguin já äššikirjijguin.

Pedagogisii jođettem ulmen lii párnái šiev šoddâm já oppâm hinái ovdedem. Juátkojeijee pedagogisii savâštállâm paijeentoollâm sehe maangâ tääsi kuáskulâšvuodâ lasettem lii pedagogisii jođettem tehálâš uási. Oovtâst rahtum juávkkuvasui já tiimisopâmušâi árvuštállâm vievâst taheh uáinojeijen toimâvuovijd já -kulttuur.

Šiev pedagogiik arâšoddâdmist ana sistees ovdâsvástádâs šiev šoddâmpirrâsist, mon vuáđđun lii tiimi, kote tuáimá. Šiev pargopiirâs oovded pargei pargomotivaatio, haalu ovdánid sehe pargoost makkum. Positiivlâš šoddâmpiirâs lasseet párnáa haalu uásálistid juávhu tooimân, ko rávisolmooš tuáimá párnáid ovdâmerkkân. Positiivlâš toimâkulttuur já tast šaddee sosiaallih koskávuodâh tuárjuh párnáa kuáskulâšvuodâ, oppâm já pyereestvaijeem. Arâšoddâdempargeeh tuáimih párnáid ovdâmerkkân positiivlii já tuhhiittettee lattiimân.

Huolâtteijei já arâšoddâdempargei ohtsâš čonâdâttâm šoddâdempaargon lii puoh pyeremus máhđulâš vuádu párnáa täsitiädulii ovdánem já oppâm tuárjumân. Tooimâ vuáváámist, olášutmist já árvuštâlmist kuldâleh huolâtteijei tuoivuid párnážân já toimâvuovvijd kyeskee aášijn.

Arâšoddâdmist positiivlâš já ávus vuáruvaikuttâs párnáiguin já párnái kooskâst lasseet párnáa luáttámuš toimâđ sierâlágán tiilijn sehe naanood párnáa positiivlii jurdâččemvyevi alnees. Párnái naavcâi tubdâstem já tuárjum oovded positiivlii já nuubijd kunnijâttee vuáruvaikuttâs šoddâm arâšoddâdemjuávhus. Positiivlâš já ávus šoddâdempiirâs taha máhđulâžžân ahevis-uv aášij kiedâvuššâm torvolii pirrâsist. Párnáiguin savâstâleh nuubij huámmášumán vâldimist já oovtâst orroom tehálâšvuodâst. Kivsedemtiilijd estih tienuuvt, ete láa mielâ, kuldâleh párnáid já aicâdeh párnái tooimâ. Aanaar kieldâ arâšoddâdmist olâšuteh kivsedem estim toimâmaali, mast ruossâlâšvuodâid čuávdi oovtâst já kivsedemtilân tarvaneh tállân.

Aanaar kieldâ riggodâhhân lii kulttuurlávt maangâpiälâlâš arâšoddâdem. Šoddâm, ovdánem já oppâm tuárjum arâšoddâdmist lii máhđulâš, ko arâšoddâdempargeeh iberdeh sierâ kulttuurij šoddâdmân lohtâseijee jiešvuodâid, áárvuid já lattimmallijd. Kieldâ arâšoddâdmist kielâid, sierâlágán kulttuurtuávid sehe oskolduvâid kunnijâteh já jyehi páárnâš kohtâluvvo tášiviárdâsávt. Arâšoddâdmist fáalih puoh párnáid máhđulâšvuodâ uápásmuđ sâmikulttuurân.

Sâmikielâlii arâšoddâdmist lii tehálâš rooli sâmikielâ já -kulttuur siäilutmist já sirdemist čuávvo suhâpuolvâid. Sâmmilâid ärbivuáviliih iäláttâsah já luándukoskâvuotâ láa teháliih jieğâlii já psyykkisii pyereestvaijeem tááhust. Sâmikielah láa uhkevuálásiih ucceeblovokielah já toi naanoodmân tarbâšuvvojeh eromâš naavcah já áárvust anneem sehe maangâpiälâsâš oovtâstargo. Pargein váttuo kielâttáidu lasseen tiätu kulttuurist já reflektiivlâš pargovyehi. Lii tehálâš, ete pargeeh tobdeh jieijâs naavcâid já ovdedemtáárbuid kielâ já kulttuur sirden. Pargoost annoo noonâ mättim párnáa maangâkielâlâšvuodâ ovdánmist já ton tuárjumist.

Maangâpiälâlij kielâkevttimmáhđulâšvuodâi vievâst páárnâš uázžu tiädu já hárjánem jieijâs kielâst, kulttuurärbivyevist já historjâst sehe tobda ton mávsulâžžân. Positiivlâš já torvolâš tile sehe arâšoddâdeijee já párnáa koskâsâš luáttámuš já täsiárvu ruokâsmit párnáa aktiivlii kielâkevttimân. Párnáa kielâoppâm tááhust lii tehálâš, et peerâ, suuhâ já siärvádâh láa mietimielâliih kielâ oppâmân já tuárjuh párnáa oppâm aktiivlâvt. Pargeeh kalgeh tiäđulâvt kiddiđ huámásume jieijâs kielâkevttimân, vâi tot ličij nuuvt maangâpiälâsâš ko máhđulâš. Sâmikielâ kevttimtilâlâšvuodâi maangâpiälâsâžžân toohâm várâs puáhtá párnáid jyehiđ ucebâid juávhoiđ ovdâmerkkân ave mielâ. Meid párnáid, kiäi sâmikielâ ij lah hirmâd noonâ, puáhtá uccâjuávkkutoomâst pieijâđ sierâ juávhoiđ vâi sâmikielâ kevttim puáhtá nanodiđ. Ucebijn juávhuin lii eenâb äigi kiedâvuššâđ párnáa jieijâs vuáttámušâid, tobdoiđ já mainâsijd. Kielâ máttááttellee párnáiguin tobdoi uáinusân pyehtimist pargeeh kevttih iššeen kuvviđ, lihâstuvâid, jienâid, sevimijđ já muštâleh siämmâst, ete magareh tuávâduvah toid kuleh. Puoh savâstállâmtilâlâšvuodâh annojeh aktiivlâvt movtijditmâin párnáa sárnud sâmikielâ. Râvisolmooš stivree aktiivlâvt párnái sierâdem já siämmâst tuárju sii sâmikielâ kevttim. Kielâoppâm oovded tot, ete pargeeh sâneje h ohtânmaanoost sierâid já tooimâ.

Aanaar kieldâ jiešlágán luándu já ihásášjuurrâm fáálih áinoošlajâsijd raamijđ oppâmân. Luándu fáálá párnáid ennuv feerimijđ, materiaalijđ já maangâpiälâsijđ máhđulâšvuodâid sierâdmân já tutkâmân. Luándu já aldapirrâs aneh aktiivlávť lihâdem- já luándufeerimij já oppâm saijeen. Luándust jodedijn movtjiditeh párnáid tutkáđ, imâštálláđ, aicâdid já kun-nijâttid luándu. Luándu jieš hâmmee iveaaigij mulsâšudmijguin oppâmpirrâs, mii movtjidit párnáid tutkáđ ei. iveaaigij vaikuttâsâid elleid já šaddoid.

Arâšoddâdemohtâduvâi sis- já olgotilij oppâmpirrâsijđ hâmmejah páárnâšjuávhu mielđ vâldimáin huámmášumân párnáa kiásutteijee čuosâttuvâid sehe ohtâgâslijđ tááiduid já táárbuid. Pirráduv peeleeť positiivlâš, oppâmân movtjiditteh arâšoddâdempirâs rávkka jieijâs uásild kiásuttem já keččâlemhaalu sehe movtjidit párnáid sierâdmân, tutkâmân, liihâdmân já jieijâs olgospyehtimân. Aanaar kieldâ kulttuurlâš maangâhámâsâšvuotâ uáinoo meid oppâmpirrâsij vuávâámist.

Párnái ideai, sierâi já sii tuáijum tuojij lasseen oppâmpirrâsijn uáinoo párnái kulttuur-tuávâáš, tego muorâť já täávtist rahtum sierah já piergâseh sehe puásui- já kyelituálun lohtâseijee äáših.

Arâšoddâdem oppâmpirrâsij vuávâm vuolgâsaijeen láa párnáa já juávhu táárbuh. Vuávâámist váldoo huámmášumân torvolâš, tiervâslâš já ovdedeijee oppâmpiirâs, mii fáálá páárnâšustevlii, tooimâ tuárjoo sehe kiásutteijee tile toimâmân. Oppâmpiirâs fáálá párnáid máhđulâšvuodâid maangâpiälâsii já oppâm tuárjoo tooimân sehe rávhálii oromân. Arâšoddâdempargeeh váldih huámmášumân jyehi párnáa máhđulâšvuodâ uásálistid tooimân já vuáruvaikuttâsân anemáin njezbžilávť sierâstuárusijđ juávhuid já olâšutmáin uccâjuávkkutooimâ. Arâšoddâdem pargeeh árvuštâleh já ovdedeh oppâmpirrâsijđ aargâť finnejum hářánmij sehe aaicâdmij mielđ anemáin ävkkín spesiaalmâttim. Párnááh váldo-jeh mielđi oppâmpirrâsij vuávâámân já ráhtimân ei. sopâmáin oovtâť párnáiguin njuolgâdusâin já toimâvuovijn.

Oppâmpirrâs hammim lii uási párnáa ovdánem já oppâm torjuu. Torjuu táárbu aicâdem já torjuu adelem vuáđuduveh arâšoddâdempargei máátun já tiátun párnáa ovdánmist já oppâmist. Hammiimáin oppâmpirrâsijđ já kiávťust orroo toimâvuovijđ lasetteh párnáa tooimâ já oppâm máhđulâšvuodâid. Arâšoddâdempargeeh aneh ävkkín arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee äššitubdâm ko suogârdâleh toimâvuovij já oppâmpirrâsij heivim párnâžân sehe ko smietťih hiäivulijđ pedagogisijđ čuávduť sijđ párnáa ovdánem já oppâm toor-jân.

Sämikielâlii arâšoddâdmist iberdeh toimâpiirâs vijđáht já tot lii čonâsist tileibârdâsân. Sämnilâš ibârdâs tiileest lii vijđes já uulâť fyysisij seeinij nube pel. Toos kuleh nuvť luándupiirâs, huksejum piirâs ko meid sosiaallâš já kulttuurlâš piirâs. Luándun já sämnilâid iälâttâssâid lohtâseijee elementeh kalgeh oinuđ arâšoddâdemohtâduv siste, tiilij ornimijn já šiljoost. Párnáid uárnejeh máhđulâšvuodâid sierâdmân sierâlágán kulttuur tuárjoo pirrâsijn. Kulttuur, ärbivuovij já iälâttâsâi lasseen oppâmpirrâseh láa merhâšitteh kielâ oppâmân. Puáhtá sárnud kielâenâduvâť, mon piirâs hâmmee. Materiaallii já so-siaallii pirrâs hammim kielâenâdâhhân, mii movtjidit siäiluttid já oppâť kielâ, lii tehálâš oppâmpirrâs häämi. Ovdâmeerhah sämnilii arâšoddâdem pirrâsij hammiimist láa ei. sämnilii arâšoddâdem aargâ vuáhâduvâi raavâkirjeest (Sämítigge 2013).

Oovtâťpargo huolâtteijeiguin

Oovtâťpargo huolâtteijeiguin álgá talle ko peerâ ocá párnâžân arâšoddâdemsaje.

Äššigässtivriimist visásmiteh párnážân ulmemiäldásii arâšoddâdemsaje já suápih arâšoddâdem olášutmist oovtâstpargoost huolâtteijeiguin. Huolâtteijeeh uápásmuveh oovtâst párnáiguin arâšoddâdemsajan já -pargoviehân. Algâsavâstâlmist huolâtteijeeh muštâleh párnáá vuovijn já taavijn sehe persovnlâšvuodâst. Taah tiäduh älkkeediteh arâšoddâdem algâtem já olášuttem. Siämmâst suápih huolâtteijeiguin párnáá arâšoddâdem aalgâtmân lohtâseijee vuovijn.

Suulân kyevti mánuppaje keččin arâšoddâdem aalgâtmist ráhtoo párnáá arâšoddâdemvuávám oovtâst huolâtteijeiguin. Arâšoddâdemvuávám peividuvvoo ucemustáá ohtii ivveest. Huolâtteijeiguin toohâmnaál oovtâstpargo eres toimâvyevih láá piäiváliih savâstâlmeh párnáá puáttim- já vyelgimmuddoost sehe táárbu mielh puhelin peht, ohtsih vaanhimijehideh já tiedettemtilálâšvuodâh, sierâlagán juhleh, mokkemääđhih, talgooh jet. Arâšoddâdem sirdâšumtiileest, ko páárnâš molso arâšoddâdemohtâduv tâi aalgât ovdâmáttááttâs, juávhu ovdâsvástádâsolmooš váldá ohtâvuodâ párnáá puáttee arâšoddâdemohtâdâhân já sirdá tuárvi tiäduid párnáá ovdânem já oppâm torjuu várás.

Maangâsuárgág oovtâstpargo

Maangâsuárgág oovtâstpargo ulmen lii tuárjuđ párnáá já perruu nuuvt arâdis muddoost ko máhđulâš, ko torjuu tárbu itá. Oovtâstpargopeleh Aanaar kieldâst láá párnáiravviittâh, so-siaaltoimâ, škovlâkuraattor, sárnumterapeut, psykolog, fysioterapeut sehe toimâterapeut. Škovlâkuraattor pargon kieldâ arâšoddâdmist lii tuárjuđ já išediđ eromâšávt párnáid, kiäh sirdâšuveh ovdâmáttááttâsân.

Arâšoddâdmist pargeh oovtâstpargo meid maangâi eres pelijguin. Kirjerájutoimáin porgâmnaál merikoskâsii oovtâstpaargon kuleh ei. suomâ- já sâmekielâliih mainâspuudah, kirjerájuaustost kolliistállâm sehe oovdânpyehtimeh já tábáhtusah kirjeráájust. Lihâdemtoimáin pargeh oovtâstpargo ei. soojij já lihâdempiergâsij kiävtust já lihâdemtoimâ uárnee jyehi oho lihâdempuudâ peerâpeivitipšo párnáid Avveel valastállâmtaalust. Kulttuurtoimâ uárnee párnái elleekuuvijđ já kulttuurtábáhtusáid tego párnáikonsertijđ já teatterčaitâlmijđ oovtâstpargoost arâšoddâdmáin. Oovtâstpargoost aal-muglâšopâttuvvâin arâšoddâdmist orroo párnáid puáhtá ornid muusiksierâdemškoovlá (muskari). Aanaar servikodde uárnee párnáid ávus peiviriggeetoimâ. Meid eres os-koldâhlij siärvâduvâiguin puáhtá porgâđ oovtâstpargo.

Arâšoddâdemohtâdâh tieđet muuneeld huolâtteijeid juuhlijn sehe sierâlagán tilálâšvuodâin sehe toi siskáldâsâst. Servikuudij tilálâšvuodâin, moh aneh sistees os-koldâhân čujotteijee elementijđ, tieđetteh meid muuneeld. Táárbu mielh huolâtteijeiguin suápih párnážân kyeskee ohtâgâslijn ornimijn, jis huolâtteijee ij haalijđ, ete páárnâš uás-álist koččâmušâst orroo tilálâšvuotân.

Sâmekielâlii arâšoddâdmist nanodeh sâmmilâšpárnái identiteet paijeentolâmáin noonâ ohtâvuodâ sâmmilâšsiärvádâhân. Taat olášuttoo tienuuvt, ete uásálisteh máhđulâšvuodâi mielh sierâlagán sâmekielâlâid tábáhtussáid já pálkkáátteh reesuursulmuid. Sâmekielâlii arâšoddâdmist kunnijâteh sâmmilii vijdes peerâibárdâs sehe suuvâ tehálâšvuodâ nuuvt, ete uárnejeh sierâlagán teivâdmijđ ovdâmerkkân áhuiguin já äijihijguin teikâ ristvanhimijguin. Suhâpuolvâi koskâsâš oovtâstorroom olášuvâ meid nuuvt, ete kolliistâleh sâmekielâlij elilâmulmui kulen om. palvâlemtáálust. Sâmekielâlii arâšoddâdmist kiedâvušeh merikoskâsávt suuhân lohtâseijee sánâduv. Sâmmilii kulttuurist siärvâduvâst lii stuorrâ rooli identiteet šoddâmist já ovdânmist. Finnimnáál orroo sâmekielâlijđ palvâlusáid, ovdâmerkkân ravviittâh- já tulkkumpalvâlusáid, kevttih máhđulâšvuodâi mielh.

Aanaar kieldâst arâšoddâdem pedagogisii tooimâ vuávám vuolgâsaijeen lii vâldikodálii arâšoddâdemvuávám árvuvuádu lasseen kieldâ stivrejeijee áárvuh sehe oppâmibárdâs. Aanaar kieldâ arâšoddâdem áárvuh láá torvolâšvuotâ, olmoošvuodâ kunnijâtem já luándu kattim.

Arâšoddâdmist sierâdem lii tehálumos párnáá oppâm vyehi. Ton vievâst páárnáš ovdán já uáppá tiäduid já tááiduid oovtâst nubij párnáiguin. Arâšoddâdmist párnááh uáppih aaicâdmáin, čuávumáin, tutkâmáin, utkâmáin já suogârdmáin. Aanaar kieldâ oppâmibárdâs vuáduuvá jurdui, ete puoh párnááh já rávisulmuuh uáppih oovtâst toimâdijn.

Pedagogisii tooimâ vuávám vuáduuvá čuosâttuvvâid já tárboid, moh movtijditeh párnáá. Párnáá movtijdittee čuosâttuvâi já táárbui tubdâm vuálgá arâšoddâdem algâsavâstâlmist, mast huolâtteijeeh sirdeh párnáá oppâm já pyereestvaijeem tááhuust tehâlijd tiäduid arâšoddâdempargeid. Kuldâlmáin párnáá já savâstâlmáin oovtâst párnáin tahhoo máhđulâžžân suu uásálistem vuáváámân. Arâšoddâdmist párnáá aicâdem lii tehâlâš vyehi hoksâđ párnáá movtijdittee čuosâttuvvâid já táárbuid. Árvuštâlmân, mii tábâhtuvá aargâst, kulá párnái aicâdem peeivi jieškote-uv tilâlâšvuodâin já tai aaicâdmij kirjim. Torjuu tarbâšeijee párnái uásild pedagogisii tooimâ vuávám já árvuštállâm stivrejeh lasseen sierâ áámmátpeelij toohâm ciálkkámušah já oovtâst tohhum vuáváameh.

Arâšoddâdeijei tiätu oppâm sierâ suorgijn ráhtá vuádu tooimâ vuáváámân. Aanaar lii maangâkulttuurilâš kieldâ, mon pirâstit áinoošlajâsii luándu já tom arâšoddâdmist tiäduutteh eromâšávt kielâi riges maailm, pirâs- já luándušoddâdem sehe lihâdem merhâšume párnáá oppâm já pyereestvaijeem tááhuust. Pedagogisii vuávám já olâšuttem ulmen lii tuárjuđ párnáá vijdes oppâm já Aanaar kieldâst eromâšávt nanodiđ párnái kulttuurlii máátu, vuáruvaikuttâs já olgospyehtim sehe alnees huolâtem tááiduid.

Arâšoddâdmist pedagogisii tooimâ árvuštállâm vuálgá pargovievâ jieijâs tooimâ sehe párnáá ovdánem čuávumist já árvuštâlmist. Ávus já positiivlâš pirrádâh taha máhđulâžžân sehe pargei ete páárnášjuávhu viärdásâšárvuštállâm. Viärdásâšárvuštállâm kieldâ arâšoddâdmist lii pargei koskâsâš aicâdem já macâttâs adelem sehe párnái nubijdis adelem macâttâs. Arâšoddâdmist árvuštállâm lii juátkojeijee toimâ, mii tábâhtuvá aargâst. Páárnáškuáhtásii já juávkkuvâs ulmeh asâttuvvoje pedagogisii tooimân, moos árvuštállâm čyeccee. Arâšoddâdeijee jieijâs pargo árvuštállâm vuáduuvá toos lasseen sunjin miäruštállum vuádupaargon já arâšoddâdem ohtsijd árvuid sehe ohtsijd sopâmuššâid. Pedagogisâš čuávum já árvuštállâm lii meid párnáin já vaanhimijn finnejum macâttâs tooimâst, mii váldoo huámmášumân tooimâ vuáváámist. Hovdâ árvuštâl pedagogisii tooimâ olesvuodâ olâšume oovtâst pargeiguin.

Sämikielâlii arâšoddâdmist pedagogisii tooimâ čujosraami vuáduuvá sämmilii árvuvuáduun já oppâmibárdâsân. Ulmen lii pyereest vaijee páárnáš, kiäst lii čielgâ ohtâvuotâ jieijâs kulttuurlijd madduid. Sämmilii eellimuáinust vijdes mättim já maangâlágánij eellimtááidui omâstem annoo mávsulâžžân. Sämikielâlii arâšoddâdmist kuáhtájah párnáá aargâ hárrjánmeh já arâšoddâdem argâ, mast tehâlâš pedagogisâš vyehi lii sierâdem já hárrjánem peht oppâm.

Aanaar kieldâst arâšoddâdempargei pargon lii dokumentistiđ párnái tooimâ, mon ulmen lii toohâđ uáinojeijen párnáá ovdánem já šoddâm. Ohtâ uási pedagogisii dokumentistem prosesis láá párnái pyevtitem materiaaleh, tego sárguseh, mainâseh, puudâldmeh tâi ovdâmerkkân videoh párnái utkâm sierâdmist, maid arâšoddâdempargeeh aneh tooimâ árvuštâlmist já oovdedmist. Pyevtittum materiaal vievâst puáhtá párnáiguin kiedâvuššâđ aášijđ, maid láá feerim oovtâst, já čuávvuđ párnáá tâi páárnášjuávhu šoddâm, ovdánem já

oppâm. Ko dokumentisteh arâšoddâdem tooimâid, te taheh máhđulâžžân tom, ete párnáa tipšopeivi lii uáinojeijee meid huolâtteijei.

Pedagogisâš dokumentistem lii muštói ráhtim tast, ete maid láá feerim já ráhtám sehe tot lii meid oovtâst árvuštállám. Pargeeh huolâtteh tast, ete jyehti párnáast dokumentisteh tuárvi materiaál párnáa oles arâšoddâdemääigist. Merikoskâsávt toohâmnaál äššikirjeh láá párnáa algâsavâstállámluámáttáh, vuáđutiätuluámáttáh, ihásâš párnáa arâšoddâdemvuávám sehe juávkkuvásu. Párnáa arâšoddâdemvuávámân rahtum uulmij vuáđuld kirjeh pargei já páárnâšjuávhu tooimân lohtâseijee uulmij, moi olášume árvuštâleh merikoskâsávt oovtâst huolâtteijeuin. Merikoskâsii dokumentistem vievâst puáhtá árvuštállâđ párnáa ovdánem já oppâm torjuu táárbu já arâšoddâdeijee tooimâ. Arâšoddâdempargeeh aneh ävkkín aicâdem já dokumentistem peht finnejum tiäđu ko árvuštâleh kevttum pargovuovij já oppâmpirrâsij heivim ovtâskâs párnâžân já páárnâšjuávkun. Maangâsuárgág oovtâstpargo peht finnejum tiäđu annoo párnáa arâšoddâdem olášutmist já árvuštálmist.

Párnái tooimâ já porgâm merikoskâsii dokumentistem vievâst pargeeh finnejeh tiäđu párnái jurduin já sii movtijdeijee čuosâttuvâin sehe oppâmist já ovdánmist. Pedagogisâš dokumentistem stivree arâšoddâdemtooimâ vuávám sehe tuáimá pargei jiešárvuštállám já jieijâs pargo ovdedem niävvun. Pedagogisâš dokumentistem annoo meid arâšoddâdemtooimâ kuhheeb áigáduv sehe kieldâ arâšoddâdemvuávám árvuštálmist. Pargei škovlimtáárbui karttiimist váldojeh huámmášumân pedagogisii dokumentistem peht oovdân puáttee aaicâdmeh já ovdedemtáárbuh.

Sämikielâlii arâšoddâdmist tiäđutteh juávhu párnái kielâtaáidu ovdánem dokumentistem, mii tuárju pedagogisii tooimâ ovdedem. Lii tehálâš dokumentistiđ, ete maht párnáid sirdeh ärbivyehitiäđuđid já -tááiduid já maht nanodeh sämmilii identiteet já kulttuurlii tiettim. Ulmen lii ovdediđ sämikielâlii arâšoddâdem ohtâlijđ árvuštállám- já dokumentistemluámáttuvâid párnái kielâlii ovdánem várás.

Arâšoddâdempargeeh tuárjuh párnáa oppâm torvolii já mulsâšuvvee pirrâsist anemáin maangâpiälálávt sierâ pargovuovijđ. Jyehti párnáa arâšoddâdempäivân kulá oppâm sierâdmáin, liihâdmáin, tutkâmáin já jieš ráhtimáin. Arâšoddâdempargeeh aneh huolâ tast, ete párnáa peeivist šadda olesvuotâ, mast puoh peeivi tilálâšvuodah máhđulisteh oppâm. Párnááh váldojeh mielđi pargovuovij vuávámân já valjiimân, mii lasseet párnái movtâskem oppâđ uđđâ. Anemáin ävkkín sierâlagán oppâm piergâsijđ siäilutteh párnáa tiäđuängirvuodâ pirâstíttee maailmân. Pargopáájáid árvuštâleh já ovdedeh aaicâdmáin pargopáájái toimâm já párnái kuáskulâšvuodâ sehe oppâm.

Aanaar kieldâ arâšoddâdmist páárnâš uáinoo aktiivlâš já individuaallâš uáppen. Párnáid movtijdittee čuosâttuvâid já äigikyevdilis äššijđ aldaneh proojeektoppâm vievâst anemáin maangâpiälálávt ävkkín toimâlijđ já kreatiivlâšvuodâ ovdedeijee pargovuovijđ. Arâšoddâdempargeeh sätth valjiđ proojeekt fáadá oovtâst párnáiguin tâi projekteh sätth älgid ko ohtâ páárnâš tâi maangah párnááh movtâskeh monnii fáadást. Proojeekt aalgâst pargeeh stivrejeh párnáid savâstállâđ ääšist já návt finnejeh tiäđu, ete maggaar tiäđu já hájânem párnáin jo lii ääšist. Jieškote-uv pargovuovij kevttim taha máhđulâžžân jyehti párnáa luhostum já ilo feerimijđ siämmaá fáadá ooleest. Proojeekt ääigi párnááh totkeh fáadást šoddâm movtijdittee čuosâttuvâid já projekteh riggodeh meid párnái sierâid. Sierâddijn párnááh tuálvuh proojeekt ovdâskulij já nube tááhust sierâ puáhtá pyehtid uđđâ ideaid tâi uđđâ proojeekt puáhtá älgid párnáa tâi páárnâšjuávhu sierâdmist.

Arâšoddâdempargei herkkivuotâ tubdâstiđ sierâ tilálâšvuodâi pedagogisijđ

máhđulášvuodâid lii teháláš, tastko párnááh uáppih sierâ vuovijguin. Pargovuovijd kalga hammiđ nuuvt, ete toh tuárjuh párnái šoddâm já oppâm. Sierâ toimâhaamij já ohtâduvâi párnái máhđulášvuodâ keččâliđ já kevttiđ sierâlágán pargovuovijd taheh máhđulâžžân ovdâmerkkân pargopáájátoimâ vievâst. Pargopáájátoimâst aneh ävkkín arâšoddâdem-pargei mättim sehe ulguupiälái proojeektpargei mättim, ovdâmerkkân muusikpedagoog tâi kietâtyejiäärbi mätteid. Pargopáájátoimâ peht lasetteh pargei mättim sierâlágán pargovuovij kiävtun já pájátoimâ taha máhđulâžžân meid párnái aicâdem sierâ tooimâin já oppâmpirrâsijn.

Sämikielâlii arâšoddâdmist tiädutteh sâmmilii kulttuurân lohtâseijee vuovijd máttááttiđ já šoddâdiđ párnáid. Tagareh láá eromâšávt oovtâst porgâm, mainâstem, irâtem já keččâlem. Párnáiguin hárjuttâleh ärbivuáválijd pargovuovijd já párnááh váldojeh fáárun argâhommáid já paargon. Návt párnááh peesih keččâliđ já čuávnuđ kulttuurân kullee tooimâ. Kulttuur sirdemist lii aanoost meid myensteristem já adâiistállâm, moiguin taheh kulttuur uáinojeijen já párnáid persovnlávt feerejum.

Arâšoddâdmist sierâdem pedagogisâš vuávám vuálgá párnáast alnees, párnáá jurduin, movtijdittee čuosâttuvâin já jieijâš tááiđuin já kiärgusvuodâin. Pargeeh aicâdeh já dokumentisteh aktiivlávt párnái sierâdem já savâstâleh párnáin sehe huolâtteijeiguin sii aicâdem huámmášuumijn. Aicâdem vuáđuld hámmejeheh párnái sierâid tuárjoo arâšoddâdem-pirrâsijd. Pargeeh huolâtteh tast, ete párnáid láá fálusist torvoliih, ave já ovdânem miäldásiih sehe sierâdmân movtijdittee piergâseh já materiaál. Sierâdmist lii maangâpiälâsâš já vijdes merhâšume párnáá olesvâldálii ovdânmân já oppâmân.

Sierâdem aicâdem lasseen meid sierâdem stivrim já riggodem lii uási arâšoddâdempargei pargo. Aicâdiijn sierâdem pargeeh finnejeh tiäđu tilâlâšvuodâin, main páárnâš ij piergii šoddâdeijee stivrimttáá tâi radâdimttáá. Pargei uásálistem sierâdmân já sierâdem stivrim lii eromâš teháláš párnái vâldikoskâvuodâtiilijn, main iä peesâ ohtsijd miärádâssáid já kompromissáid tienuuvt, ete sierâdem puáhtá pyereest jotkuđ. Pargeeh išedeh meid párnáid uásálistiđ ohtsijd sierâid suogârdmân oovtâst párnáin mietimielâlii rooli sierâst. Sierâ aicâdem já stivrim iästá muuneeld kivsedemtiilijđ já taha máhđulâžžân táárbu mielđ tarvanid toos tállân.

Sämikielâliijn arâšoddâdemohtâduvâin aneh ävkkín aldapirrâs já luándu párnái sierâdem-pirrâsin nuuvt ennuv ko máhđuláš. Sierâin páárnâš ráhtádât kulttuurist tehálâžžân onnum elimân já uáppá tááiđuđ já tiäđuđ, moh aneh mávsulâžžân tast. Sierâdem čuávu párnáá argâfeerimijđ já tom puáhtá tuárjuđ vuáđđudmân kulttuur nanodeijee sierâdempirrâsijd. Párnáid adeluvvoo máhđulášvuotâ sierâid sierâin, moh kuleh kulttuurân, ovdâmerkkân kiälhááh, mõngeeh, muorâkubolááh, suoppáin, muorâniijbeh, kiijkáreh, poccuuh, nukeh mááccuuhijguin. Párnáin lii máhđulášvuotâ kevttiđ stivrim vyelni meid olmâ pargopiergâsijd. Sierâärbivyehi tuálloo paijeen sierâdmân párnáiguin ärbivuáválijd sâmmilij sierâid já laavlâsierâid. Ärbivuáváliijn sierâin já sierâdempiergâsijn kávnoo lasetiädu ovdâmerkkân Sâmmilii arâšoddâdem aargâ vuáhâduvâi raavâkirjeest (Sämitigge 2013). Oppâm syergih stivrejeheh pargeid vuávâđ já olâšuttiđ oovtâst párnáiguin maangâpiälâsii já riges pedagogisii tooimâ. Tooimâ ulmen lii vijdes almonij tarkkum, mast sierâ uáinuuh puáhtojeh oovdân. Noomâtmân oppâm suorgijđ tahhoo aargâ pedagogisâš toimâ uáinojeijen. Siämmáá tooimâst puáhtá ovtâstuđ mangâ sierâ oppâm syergi, om. olgon jotteem, kielâliih tááiđuuh já olgospyehtim. Argâtoimâst ovtâstuveh sierâ fáádáh luándulávt. Maangâ sierâ fáádá siämmáá-áigâsâš tarkkum já tutkâm taha máhđulâžžân vijdes oppâm já párnái jieškote-uv naavcâi tuárjum. Vuolgâsajeh láá párnái mielâkiddiivâšvuodâ čuosâttuvah já koččâmušah. Sierâlágánij pargovuovij kevttim, ávus vuáruvaikutâs

vuáđudem sehe mulsášuvvee já njebžilis oppâm- já sierâdempiergâsij ráhtim visásmiteh individuaallii šoddâm, ovdánem já oppâm.

Aanaar kieldâ arášoddâdmist tiáđutteh maangákulttuurlášvuodâ já luándu merhâšume. Puoh argâtileh láá oppâmtileh, main váldoo huámmášumán meid párnái vuáđutipšo já sirdášumtiilij pedagogisâš merhâšume.

Párnái kielâlij tááiđui ovdedem kulá puoh arášoddâdemtooimân, mon vievâst páárnâš uáppá jiešolgospyehtim sehe savâstállâm- já vuáruvaikuttâstááiđuid. Kielâliih tááiđuh láá jurdâččem, mielâkuvviittâs já oppâm vuáđuiähtu. Párnáa movtijditeh kuldâliđ, sárnuđ já muštâliđ sii feerimijn, táárbuin, tobdoin já tuáivuin sehe olgospyehtiđ uáivilis. Kuldâleh já kuleh párnáa.

Arâpárnivuodâst finnejum taidâliih feerimeh láá vuáđđun toos, ete párnááh mielâstuveh majeláa taidui. Páárnâš naavdâš taidust já máhđulášvuodâst olgospyehtiđ jieijâs talle ko tuáimá jieš já ko uásálist tooimân oovtâst iärásijguin. Arášoddâdejje addel ääigi já saje párnáa jieijâs ideaid já kreatiivlášvuotân já iššeed olášuttiđ párnáa ideaid.

Šoddâdejje paijeentuálá já naanood párnáa tiätuängirvuodâ já movtâskem tutkáđ uđđâ aášijd. Párnáin keččih, kuldâleh, savâstâleh já ilodeh uđđâ feerimijn. Keččâlem, feilim já utkâm feerim paijeentuálá já naanood párnâst oppâm ilo.

Tuárvi lihâdem jyehi peeivi já maangâpiälálávt lii párnáa pyereestvaijeem já tiervâs šoddâm vuáđu. Lihâdemšoddâdem ulmen lii párnáa maangâpiälâlij fyysisij vuáđutááiđui hárgjuttem, jieijâs roopâ iberdem já puoh enâmustáa positiivlij feerimij já jurdâččemvuovij sehe lihâdem ilo sirdem párnáid. Arášoddâdmist taheh máhđulâžžân maangâpiälâsâš lihâdem stivriimáin já jiešráđálávt siste, šiljoost já pirâstíttee luándust sehe ovdedeh šiljo-sierâarbivyevi já sierâlágán lihâdemsierâid. Párnáid máttáatteh máhđulášvuodâi mielh meid tálvilihâdemšlaajâi (čuoigâm já luistâlem) vuáđđusijd ovdil ovdâškovlâave.

Uccâ párnái peivinahareh já stuárriábij párnái joskis vuoigâstempuddâ lasetteh párnáa olesvâldálii pyereestvaijeem. Puoh párnáid tahhoo máhđulâžžân Aanaar kieldâ arášoddâdmist joskis vuoigâstempuddâ kaskoo peeivi. Párnáin lii máhđulášvuotâ vuoigâstiđ já kuldâliđ maainâs tâi muusik.

Arâšoddâdmist kielah, kulttuureh já uáinuh čonâseh uáassin arâšoddâdem ubâlâšvuodâ. Ovdâsvástádâs paarnij jieijâs eenikielâ já kulttuur siäilutmist já oovdedmist lii vuosâsaajeest perruin. Aanaar kieldâst uárnejuvvoo kielâpiervâltoimâ anarâš- já nuort-tâlâškielân.

Sämikielâlâš arâšoddâdem

Sämikielâlâš arâšoddâdem olášuttoo eenikielâlij peivikiäččuávuin sehe kielâpiervâlijn. Arâšoddâdem pargeeh já vaanhimeh suogârdeh oovtâst kielâ merhâšume arâšoddâdemsaje valjiimist. Sämikielâlijn ohtâduvâin arâšoddâdemsavâstâlmijn eromâš huámmâšume čuosâttâhhân lii párnáa kielâ ovdánem tuárjum ohtâgâslávt já noonâ oovtâstpargo per-ruiguin.

Sämikielâlii arâšoddâdmist lii merhâšittee rooli párnái sämikielâ já -kulttuur sehe sämmilii identiteet naanoodmist. Sämikielâ já -kulttuur máttáátemovdâsvástádâs juáhâš pääihi, arâšoddâdem já vuáđumáttááttâs kooská. Tooimâ vuáváamist já olášutmist tiäduvvovojeh sämikielâlii arâšoddâdem jiešvyevih já áárvuh. Talle ko arâšoddâdem uárnejuvvoo monnii kuulmâ sämikielân, te ton eromâš ulmen lii nanodiđ kielâ ovdánem, iberdem já kevttim. Ulmen lii lasettiđ párnái kiärgusvuodâid toimâđ sämikielâlii pirrâsist, oppâđ sämikielâ já sämikielân.

Peivikiäjuin já kielâpiervâlijn nanodeh sämikielâi siäilum já sirdum uđđâ suhâpuolváid. Tain viggeh toos, ete sämikielâ piso tooimâ kiellân oles peeivi já ete pyehtih ruotâsmittiđ sämikielâ párnái koskâsii tooimâ já argâpeeivi kiellân.

Maangâkielâliih párnááh

Kyevt- já maangâkielâlâšvuotâ lii riggodâh, mii kuuskât ovtâskâs ulmuid já siärváduvváid olesvuottân. Arâšoddâdem pargeeh tarbâseh eromâš máttim já áámmáttááidu, vâi sij pasteh tuárjuđ kyevt- já maangâkielâlijd párnáid. Arâšoddâdempargeeh ruokâsmiteh párnáa sárnuđ já kevttiđ kielâ puoh argâtiilijn. Arâšoddâdem pargein, kiäh pargeh kyevt- já maangâkielâlij párnáiguin, váattoo kielâlâš tiäduvvávuotâ. Eromâš tehálâš lii huámmâšiđ tom, ete maht sáárunuh já kommunikisteh párnáiguin. Meid pargei kielâtipšom já kielâttááidu ovdodem váátá oovtmanolii torjuu já škovlim.

Tutkâmušah čäittih, ete uccâ párnáiguin lii pyeri sárnuđ já kevttiđ systemaatlávt huolâttei-jei jieijâs eenikielâ. Ucceeblovokielâi oppâm maangâpiälâsii já kihtâlâsâid fállee pirrâsist älkkeedit meid váldukielâ oppâm. Kielâlii ovdánem vuáđuiähtu párnái já rävisulmui koskâsii vuáruvaikkuttâs lasseen lii tot, ete párnááh kevttih kielâ aktiivlávt koskânis. Rävisulmui positiivlâš jurdâččemvyehi párnáa kuohtui kielâi kuáttá oovded maangâkielâlâšvuodâ ovdánem.

Párnáa máhđulâšvuotâ jieijâs kulttuuridentiteet naanoodmân nubij párnáiguin lii arâšoddâdem tehálâš uási. Arâšoddâdem aargâst párnááh peesih olgospyehtiđ jieijâs já sij šaddeh kulluđ já oinuđ täsiárvusávt páárnâšjuávuin. Savâstâlmijn huolâtteijeiguin tiäduvteh párnáa jieijâs kulttuuridentiteet nanodem. Oovtâstpargoost huolâtteijeiguin tuár-juh párnáa šoddâm kyevti kulttuurân. Uásálistem arâšoddâdmân tuárju sierâ kielâtuávvást puáttee párnái täsiäduvlii ovdánem já integristum syemmilii ohtsâškoodán sehe oovded sii kielâttááidu ovdánem já addel kielâlii kiärgusvuodâ ovdâ- já vuáđumáttááttâsân. Sierâ kielâtuávvást puáttee párnái arâšoddâdem uárnejuvvoo suomâkielâlii arâšoddâdmist, mast tuárjuh párnáa suomâkielâ oppâm já sosiaallijd kontaktijd.

Sämikielâlii arâšoddâdem váimusist lii vâldikodâlii arâšoddâdemvuávám miäldásávt sâmmilâšpárnái kielâtááiđu ovdedem já nanodem sehe sâmmilâšidentiteet tuárjum. Sâmsiärvâduv olesvâldâlâš jesânin šoddâm lii nanosávt čonnum sâmikulttuur ärbivuávâlâid árvuid. Kielâlii tiädušâšvuodâ merhâšume tiädušuvvoo uhkevuálâsij sâmikielâi uásild arâšoddâdmist. Párnáa kielâlii tiädušâšvuodâ ovdánmân kalgeh sust lede ennuv maangâpiälâsiih já sâmikielâ riggodeijee kielâkevttimmáhdušâšvuodâh piäiválii tooimâst. Sâmikielâlii arâšoddâdmist aneh áárvust pargei jieijâs kuávlukielâid sehe kulttuurtubdâm, mii riggood kielâ. Pargein lii máhdušâšvuotâ kevttiđ pargoost jieijâs tááiđu, tego tyejitááiđu, muusiklii mättim tâi ärbivuávâlâid iäláttâssâid lohtâseijee tááiđu.

Sämikielâlii arâšoddâdem pargeeh tipšoh merikoskâsávt kielâtááiđu ovdâmerkkân nuuvt, ete uásálisteh kielâškovlimáid Reesuursulmuiguin já eres oovtâstpargopelijguin toohâmnaál oovtâstargo já positiivlâš jurdâččemvyehi nanodeh pargei kielâtááiđu já

Piergâseh sâmikielâ naanoodmân

- muštâlem maailm já mainâstem, mainâseh, kukkâseh já tiivtah
- roolisierah, nukketeatter já čaitálmâsah
- muusik, juáiguseh, leudd, livđeh já lavluuh
- radio, tv, videoh, loostah, kirje, speelah já eres media
- maangâpiälâsiih kielâkevttimtilâlâšvuodâh arâšoddâdeijegu, vaanhimijgu, huolhijguin já siärvâduvâin, moh kuleh ärbivuáválii ihásâšjurâmân
- sierâlágân kielâpirrâseh (om. tuoijum, luándust jotteem, lávustállâm, mookemäädhih, kuáhtámeh, kolliistálme)
- čallum sâmikielâ oinum pirrâsist (om. almottâsah, plakateh, kovetaavluh, koolbah)
- kirjerâju- já museokolliistálme
- vuáruvaikkâs jieškote-uv ahasij sâmipárnáiguin, ovdâmerkkân oovtâstargo sâmiluokkain
- oovtâstargo nubij sâmikielâlij arâšoddâdemohtâduvâiguin, kielâfaddârijguin, sâmmilâšmediain, servikuddijn já servijguin (teknologia anneem)
- vaanhimáid uáivildum savâstállâm- já škovlimtilâlâšvuodâh

kulttuur tubdâm.

Sâmmilâšpárnái kielâtááiđu naanoodmân já kulttuur miäldásii tooimâ siskáldâsân kávnogh vyevih já materiaál ovdâmerkkân čuávuvoo kâldein:

- Sâmmilii arâšoddâdem aargâ vuáhâduvâi raavâkirje (SaKaste-haahâ 2012 - 2013, Sâmitigge 2013)
- Vuáhâdâhraavâkirje kielâpiervâlpargeid (Sâmitigge 2015)
- kuati.fi -sâmikielâlâš arâšoddâdemateriaalparjki (Sâmitigge 2016)
- Sâmmilâš arâšoddâdemvuávám (Tave-Suomâ sosiaalsyergi ovdedemohjelm 2007-2009, Sâmitigge 2009) Kove Jan-Eerik Paadar

Puoh párnááh tarbâšeh torjuu monnii eellim- já ovdânemmuudoost já manjii pijssáá tot, ete páárnâš piäsá vuáválii já ulmemiäldásii arâšoddâdmân. Arâšoddâdmist visâsmiteh jyehi párnâžân tuárvi torjuu. Párnáa torjuu táárbu árvuštállâm vuolgâsaijeen arâšoddâdmist lii huolâtteijei já pargei aaicâdmij ohtsâš tarkkum tâi párnáa ovdil pahudum torjuu táárbu. Torjuu táárbu puáhtá itteed meid ravviittuv tâi arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee tooimâst. Párnáa tuárjuh

mootoorlii, tiädulii, táidulii, tobdoeellim tái sosiaallii ovdánem uásisuorgijn já meid kye-
tkielálášvuotán šoddámist. Torjuu tárbu puáhtá šoddáđ talle, ko párnáá šoddámtilah áštášveh
tái toh iä turvii suu tiervásvuodá já ovdánem.

Arášoddádem sierânásmáttáatteijee pargoh tiäduttuvvojeh pedagogisii stivriimân já mát-
táatmán sehe škovlâkiärgusvuodái tuárjumân. Arášoddádem sierânásmáttáatteijee pargoid
kuleh torjuu tarbâšejee párnái vajoiditem stivrim sehe oovtâstpargo huolâtteijeguín já
sierâ tuáimeiguín. Párnái huolâtteijeeh pyehtih leđe njuolgist ohtâvuodâst arášoddádem
sierânásmáttáatteijei párnázân kyeskee aášijn.

Toorjâpalvâlusái tárbu selvâttuvvoo párnáá Vasusavástálmijn oovtâst párnái huolâttei-
jeiguín tái palvâlemvuávám- tái vajoiditempalaverijn. Maangâsuárgág oovtâstpargo taha
máhđulâžžân párnáá hiäđu miäldásii ovdánem já oppâm torjuu. Arášoddádem toor-
jâtoimân puáhtá leđe išedeijee, kote tuáimá páárnášjuávhus, páárnášjuávhu ucedem já par-
geeresursij sehe mättim nanodem. Torjuu ornim vuáđuvuolgâsajeh láá párnáá sehe päikki-
já oppâmpirrâs tubdâm sehe tuárvi resurseh. Párnáá torjuu tárbu itá táválávt arášoddádem-
pargei já huolâtteijei aaicâdmij vuáduld. Táárbu mielđ torjuu táárbu selvâtem várás
suáppoo toollâmnáál ohtsáš teivâm, kuus puávdejuvvojeh fáárun arášoddádem
sierânásmáttáatteijee sehe táárbu mielđ eres-uv äššitobdeeh. Arášoddádem sierânásmát-
táatteijee oovtâst páárnášjuávhu pargeiguín huolât maangâsuárgág pargojuávhu čuákán
povdimist, Vasu kirjiimist, árvuštálmist já čuávumist oovtâstpargoost huolâtteijeguín.

Vijdes ravviittáhttáärhistmán (1,5 i. já 4 i.) táátuh párnáiravviittáhttooimâst adelum asáttás
miäldásávt tiäduid arášoddádmist. Arášoddádempargeeh táátuh vaanhimijđ almottid
tárhistemääigi 1-2 mánuppaje ovdil vijdes ravviittáhttárhistem. Ovdil tárhistem toimáttah
ravviittáhân párnáá arášoddádemvuávám huolâtteijei kirjálii luvvijn. Ravviittáheellim
maŋa tiervásvuodâtipšoo adeleh táärhistmist finnejum tiäduid meid arášoddádempargeid.
Jis ravviittáhttáärhistmist itá párnáá torjuu tárbu, te tiervásvuodâtipšoo suápá huolâttei-
jeiguín oovtâstpargoost arášoddádem pargeiguín sehe táárbu mielđ maangâsuárgág
äššitobdejuávhu čuákán táttumist.

Arášoddádmist pargeh oovtâstpargo škoovlâi máttáatteijeguín eromášávt talle, ko páárnáš
sirdášuvá arášoddádmist ovdáškoovlân tái škoovlân. Ko páárnáš sirdášuvá arášoddádmist
vuáđumáttááttásân te škoovlâ rehtor váldá ohtâvuodá sirdemteivâm orniimist arášoddádem
sierânásmáttáatteijei tái ohtâdov hoovdân. Sirdemteivâmeh láá jyehi škovlâpirráduvâst
jyehi ive njuhčamáánu ääigi, vai lii tuárvi äigi oovtâstpaargon já máttááttás vuáváámân
ovdil ko škovlâ álgá.

Ko párnáást lii torjuu tárbu, te suáppoo škoovlâ pargeiguín ohtsii sirdemteivâmist.
Teivâmân uásálisteh huolâtteijee, arášoddádem sierânásmáttáatteijee, arášoddádem-
ohtâdov ovdâsteijee, párnáá puátteš máttáatteijee sehe táárbu mielđ ovdâmerkân
škovlâtiervásvuodâtipšoo, tiervásvuodâtipšoo já škovlâkuraattor. Sirdemteivâmist eellih
čoodá párnáá ovdánmân já oppâmân lohtâseijee torjuu táárbu.

Tiäđusirdem máttáatteijei addel oovtâstpaargon jotkuuvâšvuodá já visásmist párnáá
njebžilis sirdášum arášoddádmist škoovlân sehe tuárvi torjuu ornim párnázân. Ovdâs-
vástádás tiäđu sirdemist lii sehe vuolgâtteijest já vuástávâldest. Arášoddádem sierânásmát-
táatteijee västid torjuu pirráduvâst orroo párnái tiäđusirdemist.

Aanaar kieldâst fáálih ravviittuv peerâstivreijee palvâlus. Ravviittuv peerâpargo lii
arâdis, älkkeht finnimnáál savástállâm- já stivrimiše párnáá vyerdee, vuálá škovlâahasij já
vyelitääsiahasij párnái perruid. Muuneeld estee peerâpargo ulmen lii išediđ, tuárjuđ já
stivriđ páárnášperruid njebžilis aargâst, vaanhimvuodâst, párnái huolâtmist sehe ovdediđ
máhđulášvuodá viärdásáštoorjân.

20.1 Párnáisuojâlem

Párnázân kyeskee aasijn pargeh oovtâstpargo táárbu mielđ meid párnáisuojâlmáin. Párnáisuojâlem lii párnáá pyereestvaijeem turvim, mii váátá perrust já sierâ tuáimeepeelijn ovdâsvástádâs väldim vâi párnáá pyereestvaijeem olášuvá. Párnáisuojâlem olesvuotâ šadda vuáđupalvâlusâin, estee párnáisuojâlmist ja páárnáš- já peerâkuáhtásii párnáisuojâlmist. Páárnášperruin lii máhđulášvuotâ finniđ táárbu mielđ päikkipalvâlem párnái- já päikkitiipšon sehe peerâpargee palvâlusâid. Päikkitiipšopalvâlusâid puáhtá uuccâđ rijjáhámásii ucâmuššáin tai huápulii tiileest puhelin peht Aanaar kieldâ palvâlemstivrejeijest. Ko peerâ taarbáš peerâpargee palvâlusâid tai eres perruu toorjâpalvâlusâid, te huolâtteijee váldá ohtâvuotâ Aanaar kieldâ sosiaalpargei. Párnáisuojâlem peerâpargo tuárju perruid sierâ eellimtiilijn, ovdâmerkkân argâeellim haaldâšmist, vaanhimvuotâst, ruossâlášvuotâi seelvâtmist já olâttettee nubástustiilijn. Iše já torjuu uuccâm ääigild lii párnáá já perruu hiäđu miäldásâš já arâdis sehe tuárvi ennuv toorjâ iästá muuneeld vaigâdvuotâi čoggâšum.

Párnáisuojâlemlaavâ 25 § mielđ sierâ virgeomâháin jet., kiäh tuáimih pargostis párnáiguin já nuorâiguin, lii kenigâsvuotâ syeligâsâsttoollâmnjuolgâdusâi estihánnáá tállân almottiđ kieldâ sosiaalhuolâttâsâst västideijee toimâorgaanân, jis sij láá pargostis finnim tiäđu párnáást, kiän tipšo já huolâttem tárbu, ovdânem hiäjusmittee tile tai jieijâs lattim váátá párnáisuojâlem táárbu selvâttem. Almottemkenigâsvuotâ pyehtih olášuttiđ syeligâsâsttoollâmnjuolgâdusâi estihánnáá meid oovtâst párnáin tai suu huolâtteijein tohhum táttumin párnáisuojâlemtáárbu miäruštálmist toin iävttoin, ete olmooš almoot táttum tohâmân jođettem suujâid. Párnáisuojâlemlaavâ nubástussáin vijđedii tai ulmui almottemkenigâsvuotâ, kiäin lii kenigâsvuotâ toohâđ párnáisuojâlemalmottâs. Tai ulmui kenigâsvuotân lii toohâđ almottâs meid poolisân talle, ko sist lii pargostis tiätun puáttee aasij vuáđuld suijâ epidid párnáá jiegan já tiervâsvuotân čyeccee rikkoos. Poolisân tohhum almottâs lasseen almottemkenigâslâš kalga toohâđ párnáást meid párnáisuojâlemlaavâ 25 § 1 ceehist uáivildum párnáisuojâlemalmottâs.

Almos toorjâ arâšoddâdmist lii uási jyehipiäiválii šoddâdemtoomâ, mast tuárjuh párnáá ohtâgâslíi šoddâm, ovdânem já oppâm. **Pehtilittum toorjâ** lii kuhheebáigásâš já vijđâsub sehe pedagogisâš já rááhtuslâš toorjâ párnáid, kiäid almos toorjâ ij pijssáá. **Sierânâs toorjâ** puátá koččâmušan talle, ko páárnáš taarbáš noonâ olesáigásii já vijđes torjuu. Torjuu ornim váátá sierânâspedagogisii máátu já ton vievâst torvejeh jyehi párnázân iävtuid ovdániđ suu jieijâs tääsi mielđ.

Arâšoddâdem almos toorjâ

Ko tubdâsteh torjuu táárbu já toos västideh nuuvt ääigild ko máhđulâš vuálá škovlâavveest, te visásmiteh párnáá täsitiädulii šoddâm, ovdânem já oppâm sehe meid estih muuneeld čuolmâid já oppâmvaigâdvuotâid. Arâšoddâdempargei pargon lii huolâttiđ tast, ete jyehi párnáá sierâlágán vuolgâsajeh já táárjuh váldojeh huámmášumân arâšoddâdmist oovtâstpargoost huolâtteijeguín, pargeiguín já eres äššitobdeiguín. Oovtâstpargoin ovdedeh arâšoddâdem pargovuovijđ já oppâmpirrâs tienuuvt, ete oovtâst tábáhtum oppâm puáhtá anneđ já párnái sierâlágán tárboid västidid nuuvt pyereest ko máhđulâš. Almos toorjâ lii ei. párnáá toomâ stivrim, peivi- já okko-oornig strukturistem, uccâjuávkkutoimâ sehe vyevih, moh tuárjuh já sajanpiejih sárnum.

Arâšoddâdem pehtilittum toorjâ

Jis arâšoddâdem almos toorjâ ij pijssâá párnázân, te sunjin uárnejuvvoo pehtilittum toorjâ. Párnâá pehtilittum toorjâ vuávájuvvoo olesvuottân já tot vuádudivá pedagogisii ár-
vuštálmân, mon arâšoddâdem sierânâsmáttáatteijee taha oovtâstpargoost huolátteijeiguin
já maangâsuárgág pargojuávhoín. Párnázân ráhtoo arâšoddâdemvuávám, mon mielh
uárnejeh pehtilittum torjuu párnázân. Toorjâ lii kuhheebáigásâš já merikoskâsâš já tast
pyehtih leđe maangah pedagogisiih toorjâhäämih siämmáá ääigi. Pehtilittum toorjâ ana
sistees sierânâspedagogisijd vuovijd já rááhtuslijd toorjâtoimâid, magareh láá ovdâmerk-
kân páárnâšjuávhu ucedem, juávkkuišedeijee, išeniävui já toorjâsevimiij kevttim. Ár-
vuštállâm taheh merikoskâsávt oovtâstpargoost párnâá huolátteijeiguin.

Arâšoddâdem sierânâs toorjâ

Arâšoddâdmist párnázân uárnejuvvoo sierânâs toorjâ talle, ko pehtilittum toorjâ ij pijssâá.
Párnázân uárnejum sierânâs torjuu vuáddun lii táválávt spesiaaltuáhtár tâi eres äššitobdee
ciálkkámuš. Sierânâs torjuu finnim párnááh láá iänááš párnááh, kiáh kuleh kuhedum
oppâkenigâsvuodâ pírrádâhân. Inklusioprinssiip miäldásávt sierânâs toorjâ lii párnâá
ohtâgâsliij uulmij miäldásâš arâšoddâdem párnâá táárbui miäldásávt hámmejum toimâ- já
šoddâdempírrâsist.

Sierânâs torjuu orniimist fáälih enâmustáá maangâid já siämmáá-áigásijd toorjâtoimâid
tego ovdâmerkkân juávkkuišedeijee, išepiergâsijd, muulsâiävtulijd kommu-
nikaativuovijd. Sierânâs torjuu tarbâšeijee párnázân ráhtoo sierânâsmáttáatteijee tooimâst
persovnlâš Vasu, pedagogisâš olesvuávám, moos čallojeh párnâá naavcah, oppâm
čuolmah, tárbuliih toorjâtoimah sehe oovtâstpargokyeimih. Párnázân, kote uásálist tole-
dum ovdâmáttáattâsân, ráhtoo persovnlâš máttáattâs orniimân kyeskee vuávám (HOJKS).

Sierânâs torjuu táárbu árvuštállâm já torjuu vuávám väätih párnâá ovdánem tubdâm,
sierânâspedagogiik máttim sehe viđes maangâsuárgág oovtâstpargo. Párnâá hiádu
miäldásii sierânâs torjuu ornim váátá ulmemiäldásii, ávus já merikoskâsii oovtâstpargo
huolátteijei, arâšoddâdempargei sehe maangâsuárgág äššitobdecjuávhu kooskâst. Sierânâs
torjuu orniimân kulá kuávdášlávt merikoskâsâš árvuštállâm já čuávum. Oovtâstpargo já
tiädujotteem merhâsume tiäduttuvvoo, mađe eenâb páárnâš taarbâš torjuu ovdánmist já
oppâmist já mađe kuhheeb määđhi tyehin sierânâspalvâlusah láá.

Arâšoddâdemohtâduvâi kvaliteet árvuštállâm lii juátkojeijee proosees. Äššigâs
huámmášumân väldim, pargei áámmátlâš máttu, pyereest tuáimee pargosiärvus sehe
hoovdâi čonâdâttâm láá tehálumoseh ääsih kvaliteet árvuštálmist. Aanaar kiældâst
arâšoddâdem pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem lii jyehi áámmátjuávhu par-
gokove uási. Kvaliteethaldâšem tááhust lii tehálâš merikoskâsávt árvuštállâđ já ulmem-
iäldásávt čuávvuđ arâšoddâdem vuávám já olášuttem sehe jieijâs pargovuovij toimâm. Par-
gei pargon lii čuávvuđ já árvuštállâđ jyehi ive kiældâ já párnâá Vasu olášume aargâst.

Hoovdah huolátteh tast, ete pargein lii tuárvi tiätu prinssiipijn, moh stivrejeh kiældâ
arâšoddâdemtoimâ. Hoovdah visásmiteh, ete arâšoddâdem ulmeh olášuveh jyehi juávhušt
já ete sii ovdâsvástádâskuávlu pedagogisâš toimâ lii Vasu miäldásâš. Pedagogisii tooimâ,
pargeiguin tollum savâstálmij sehe vaanhimijn finnejum macáttâs peht árvuštáleh, ete lii-
uv pargei já hoovdâ máttu ääigi tääsist. Arâšoddâdempargeeh čonâdâteh aktiivlávt uđđâ
oppâmân, juátkojeijee škovliimân sehe šiev vuáhâduvâi jyehimân pargei kooskâ.

Arâšoddâdemhovdâ västid kieldâ arâšoddâdem strategiast já linjimijn sehe tai tiedeetmist peerâpeivitipšo, peivikiäjui, juávkkupeerâpeivikiäjui sehe kielâpiervâlij pargeid já huolâtteijeid. Arâšoddâdemhovdâ västid kieldâ arâšoddâdemvuávám olášume árvuštálmist, ko toimâpaje nohá. Kieldâ arâšoddâdemvuávámân taheh táárbu mielh tárhistmijd jyehe.

Pedagogisii tooimâ árvuštállâm já ovdedem ulmen lii mättee pargosiärvus, mii tiädust nubástustáarbuid, moh lohtáseh ovdâmerkkân jieijâs toimâvuovviid, oppâmpirrâs hammiâm, sierâlágán pargovuovij anemân teikâ toimâkulttuur oovdedmân.

Torjuu tarbâšeijee párnáa puotâ pedagogisii tooimâ árvuštálmist já oovdedmist aneh ävkin maangâsuárgág oovtâstpargoheelij peht finnejum tiädu. Tai tiädui vievâst pargeeh miäruštáleh oovtâst huolâtteijeiguin já oovtâstpargopelijguin, ete lii-uv torjuu tárbu keli-jeijee já olmâlágán párnáa šoddâm, ovdánem já oppâm naanoodmân.

Toimâohtâduvâin pedagogisii tooimâ árvuštállâm olášuttoo ei. huolâtteijei já pargei jyehipiäivâlijn vuáruvaikuttâstiilijn sehe párnáa Vasu-savâstálmijn. Savâstálmijn finnejum macâttâs kiedâvuššoos vuosâsaajeest huolâtteijeiguin. Táárbu mielh juátkih savâstállâm pargei ohtsijn teivâimijn sehe hoovdâi já arâšoddâdemhoovdâ kooskâst.

Pedagogisii tooimâ árvuštálmist já oovdedmist tehálumos macâttâs puotá párnáin. Párnáa oppâmist sehe arâšoddâdemtooimâst finnejeh merhâšittee tiädu, ko savâstáleh párnáin, aicâdeh párnáa sehe pedagogisii dokumentistem vievâst. Párnáin finnejum macâttâs váldoo huámmášumân arâšoddâdemtooimâ oovdedmist.

Aalmuglâš škovlim árvuštállâmkuávdáš (Kansallinen koulutuksen arviointikeskus, Karvi) tuárju arâšoddâdem uárnejeijeid kvaliteet árvuštálmist. Arâšoddâdem árvuštálmist já ton oovdedmist aneh Karvi almostittem *Varhaiskasvatuksen laadun arvioinnin perusteet ja suositukset (Arâšoddâdem kvaliteet árvuštállâm vuádduseh já avžuuttâsah*, julkaisut 24:2018). Aanaar kieldâ arâšoddâdem uásálist Karvi vâldikodáláid árvuštálmáid já árvuštálmij puátusijd aneh ävkin arâšoddâdem oovdedmist.